

Urbana obnova u Slavonskom brodu nakon Drugog svjetskog rata

Terzin, Iva

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:597990>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-31**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST UMJETNOSTI

Diplomski rad

**Urbana obnova u Slavonskom Brodu nakon Drugog
svjetskog rata**

Iva Terzin

Mentor: dr. sc. Marko Špikić, izv. prof.

Zagreb, 2017.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad

Urbana obnova u Slavonskom Brodu nakon Drugog svjetskog rata

Iva Terzin

SAŽETAK

U diplomskom radu prikazana je urbana obnova Slavonskog Broda nakon Drugog svjetskog rata s naglaskom na glavni gradski trg, Šetalište braće Radića, Ulicu Ante Starčevića, Ulicu Matije Mesića, Ulicu Petra Krešimira IV. te Trg pobjede. Rad sadrži kratki pregled povijesti grada i njegovog urbanističkog razvoja od osnutka do početka Drugog svjetskog rata te definiciju urbane obnove kao i njezinih metoda. Obnovom su obuhvaćene najreprezentativnije građevine, uz prikaz njihovog prošlog i sadašnjeg stanja. Zaključno poglavlje daje kritiku današnjeg društva, koje je izgubilo osjećaj brige za građevine od povijesnoumjetničkog značaja.

Rad je pohranjen u: Knjižnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Rad sadrži: Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: urbana obnova, Drugi svjetski rat, Slavonski Brod, kulturna baština, ambijentalna vrijednost

Mentor: dr. sc. Marko Špikić, izv. prof.

Ocjenjivači: _____

Datum prijave rada: siječanj 2016.

Datum predaje rada: svibanj 2017.

Datum obrane: _____

Ocjena: _____

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI

Ja, Iva Terzin diplomant/ica na Istraživačkom smjeru – modul Konzervatstvo diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom Urbana obnova u Slavonskom Brodu nakon Drugog svjetskog rata rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 17. svibnja 2017.

Sadržaj

UVOD.....	2
1. Povijesni razvoj grada od osnutka do početka Drugoga svjetskog rata	4
1.1. Prapovijest	4
1.2. Antičko razdoblje	5
1.3. Srednji vijek.....	5
1.4. Vojna krajina	6
1.5. Devetnaesto stoljeće i prva polovica 20. stoljeća	7
2. Razaranja u Drugom svjetskom ratu	9
3. Urbana obnova nakon Drugog svjetskog rata	12
3.1. Pojam urbane obnove	12
3.2. Povijesni razvitak grada	15
3.3. Urbana obnova središta grada	19
3.3.1. Glavni gradski trg	19
3.3.2. Šetalište braće Radića	26
3.3.3. Ulica Ante Starčevića	27
3.3.4. Ulica Matije Mesića	29
3.3.5. Ulica Petra Krešimira IV.	30
3.3.6. Trg pobjede.....	30
4. Nebriga o kulturnoj baštini u Slavonskom Brodu	32
ZAKLJUČAK.....	34
POPIS ARHIVSKIH IZVORA I LITERATURE	35
Knjige	35
Časopisi	Error! Bookmark not defined.
Internet izvori	36
SLIKOVNI PRILOZI.....	37
Popis slikovnih priloga	67
SUMMARY	91

UVOD

Slavonski Brod, grad na rijeci Savi poznat još iz rimskog doba, oduvijek je predstavljao važno središte kulturnog i gospodarskog života Slavonije. Povoljan geografski položaj, plodno tlo i blizina rijeke Save uvjetovali su njegov razvoj i često puta ga stavili u središte ratnih zbivanja na ovim prostorima. Kao veza između europskog istoka i zapada s jedne strane te glavno sastajalište pravaca koji povezuju Bosnu i Slavoniju, razvoj grada je bio uvjetovan različitim političkim situacijama. Tijekom povijesti, Slavonski Brod je nekoliko puta mijenjao ime. Najstariji spomen grada potječe iz rimskih vremena kada naselje na mjestu današnjeg grada, Rimljani spominju u svojim spisima pod imenom Marsonia. Sljedeći zapisi o imenu sežu u 1244. godinu kada grad dobiva ime Brod na Savi. "Brod" u nazivu su dobivali svi gradovi koji su se nalazili na najužem i najplićem dijelu rijeke, drugim riječima, mjestu na kojem se rijeka mogla najlakše preći. Početkom 20. stoljeća ime grada promijenjeno je u Slavonski Brod.

Nakon stoljeća stagnacije grada kojemu je obrambena funkcija bila primarna, Brod sredinom 19. stoljeća doživljava procvat. Dotadašnje uglavnom vojno naselje, postaje definirani i zaokruženi urbani prostor. Grade se mnogobrojne zgrade važne za funkcioniranje grada poput bolnice, škola, pošta, hotela, zgrade štedionice, vatrogasnog doma. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća grad postaje žarište radničkog pokreta. Zahvaljujući djelovanju nekoliko istaknutih članova, Slavonski Brod doživljava veliki industrijski procvat te postaje važno ekonomsko, strateško i komunikacijsko središte Slavonije. Samim time, tijekom Drugog svjetskog rata grad je bio česta meta savezničkih bombardiranja. Veliki broj građevina od povijesno-umjetničkog značenja pretrpio je mnogobrojna oštećenja. Zbog nemogućnosti obnove određenih zgrada, mijenja se i vizura grada. Obnova je obuhvaćala dug i mukotrpan proces te je često puta provođena u smjeru neplanske izgradnje. Upravo takav neodgovorni i proizvoljni pristup obnove grada, iznjedrio je mnogobrojna zdanja upitne arhitektonske kvalitete, a samim time doveo i do pada ambijentalne vrijednosti užeg gradskog središta.

Osnovni problem kojim će se baviti diplomski rad je upravo razdoblje nakon Drugog svjetskog rata i promjene koje su se dogodile u užem gradskom središtu s naglaskom na glavni gradski trg, Ulicu Ante Starčevića, Mesićevu ulicu, Ulicu Petra Krešimira IV., Trg pobjede, te Šetalište braće Radića zajedno s franjevačkim samostanom i vatrogasnim domom. Rad je podijeljen u četiri osnovne cjeline: razvoj grada od osnutka do početka Drugog svjetskog rata, razaranja u Drugom svjetskom ratu, urbana obnova Slavonskog Broda nakon

Drugog svjetskog rata te nebriga o kulturnoj baštini u Slavonskom Brodu. Prvo poglavlje daje sliku Slavonskog Broda kroz stoljeća s naglaskom na 19. stoljeće kao razdoblje kada se dotadašnja vojna utvrda počinje širiti i poprimati formu urbane cjeline. Sljedeće poglavlje odnosi se na bombardiranje grada u Drugom svjetskom ratu i prikaz materijalne štete koju je pretrpjelo uže gradsko središte, ali i mnogobrojne tvornice u okolici grada. U trećem poglavlju definirat će se pojam urbane obnove i prikazuje urbanistički razvoj grada kroz povijest s naglaskom na središte grada. Sljedeći podnaslov uključuje prikaz obnove koja je uslijedila u poslijeratnim godinama te sliku razvoja grada kroz recentnija razdoblja. Četvrto poglavlje daje kratki osvrt na prikaze nebrige za zaštitu zgrada od povijesne, a u nekim slučajevima i umjetničke vrijednosti. Posljednje poglavlje objedinjuje do tada sve iznesene postavke uz kratko iznošenje stajališta same autorice.

Osnovna polazišna literatura diplomskog rada su izdanja Stribora Uzelca-Schwendemanna, autora mnogobrojnih knjiga o Slavonskom Brodu, povijesti grada i njegovim žiteljima; Zvonimira Toldija, autora dvije vrlo zanimljive fotomonografije; ali i veliki broj kako znanstvenih tako i novinskih članaka usko vezanih za samu temu istraživanja. Mnoštvo slikovnog materijala uvelike mi je pomoglo pri istraživanju povijesti grada i stvaranju slike Slavonskog Broda kakav je nekada bio. Zato se ovim putem srdačno zahvaljujem i Josipu Kecerinu, vlasniku impresivne zbirke fotografija i razglednica, koji mi je srdačno ustupio svoju zbirku, ali i pomogao riješiti sve nedoumice vezane za slikovne prikaze. Također zahvaljujem se i svima ostalima koji su mi, bilo razgovorom, literaturom ili slikama olakšali put prema stvaranju ovog diplomskog rada i ostvarivanju velike želje da saznam što više o povijesti mjesta u kojem sam odrasla.

1. Povijesni razvoj grada od osnutka do početka Drugoga svjetskog rata

„Osmoga veljače 71. godine poslije Krista datirane su dvije bakrene pločice (prije Ida u veljači) uz dekret rimskog cara Vespazijana, u kojem se spominje grad Marsunia. Prvi je to poznati onodobni zapis imena rimskog naselja koje se nalazilo na mjestu današnjeg Broda.“¹ Premda prvi spomen imena grada potječe iz 1. stoljeća poslije Krista, povijest područja na kojem se nalazi Slavonski Brod seže daleko u prošlost, čak 8000. godina prije Krista. Dokazi pronađeni na lokalitetu Galovo dokazuju činjenicu o vrlo ranom naseljavanju ovog dijela Slavonije, koje je oduvijek privlačilo različite narode i kulture, a zbog svog povoljnog položaja bilo i poprištem mnogobrojnih sukoba. Razvojni put Slavenskog Broda od naseljavanja prvih ljudi pa sve do početka Drugog svjetskog rata bit će prikazan u ovom poglavlju podijeljenom u nekoliko vremenskih razdoblja. Svako razdoblje donijelo je značajne promjene u samom izgledu i funkciji grada.

1.1. Prapovijest

Slavonski Brod svoj povijesni put započinje u vrijeme starijeg neolitika kada se stvaraju prva naselja i čovjek prelazi na sjedilački način života. Ostatci starčevačke, sopotske i badenske kulture pronađeni su na mnogobrojnim lokacijama u okolici grada. Najznačajniji lokaliteti tih kultura su: Igrač, Ciglana, Gođevo (starčevačka kultura); Saloš kod Donje Vrbe, Taske, Paljevine u Donjoj Bebrini (badenska kultura) i mnogi drugi.²

Različiti oblici pronađenih keramičkih posuda i njihova osobitost u načinu ukrašavanja prezentiraju svaku kulturu ponaosob. Nosioci najstarije, starčevačke kulture, karakteristični su po svojim zemunicama i keramici jednostavnih oblika ukrašenoj otiscima prstiju ili nokta. Nakon starčevačke kulture, područje uz Savu naseljava sopotska kultura čiji nositelji su živjeli u kolibama od pruća i blata. Njihova je keramika ukrašena različitim urezima³. Badenska kultura i druge kulture bakrenog doba unose promjene u dotadašnji način života. Počeci metalurgije u Europi vidljivi su upravo u okolici Broda gdje pripadnici badenske kulture pokreću metalurške radionice. Poznata je još i tzv. brodska kultura koja unatoč priličnom broju lokaliteta, nije detaljno istražena. Prije dolaska Kelta, a nakon toga i Rimljana, brodskim područjem širila se i kultura žarnih polja, karakteristična po razvijenoj tehnologiji prerade i obrade bronce.⁴

¹ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2009: 47.

² LOZUK, 2004: 17.

³ BUNČIĆ, LOZUK, TOLDI, 1989: 7.

⁴ LOZUK, 2004: 17.

1.2. Antičko razdoblje

Prvo stoljeće nove ere donosi promjene u strukturi stanovništva, ali i samom izgledu grada, tadašnje Marsonije. Rimljani grade ceste, naselja uz ceste, razvijaju promet, trgovinu, novčarstvo... O vrlo aktivnom životu grada u to vrijeme svjedoče i mnogobrojni nalazi građevinskog materijala, keramike s ukrasima, amfora, stakla te novca rimskih kraljeva Trajana i Hadriana. Neki od tih nalaza govore i suživotu panonskog plemena Breuka i Rimljana. Prema pronađenim nadgrobni spomenicima i vojničkim diplomama, vidljivo je da su se Breuci masovno uključivali u rimsku vojsku.⁵ Zbog svog iznimnog prometnog položaja Marsonija je bilo važno političko i upravno središte Donje Panonije. Grad se rasprostirao na području današnjeg središta grada, od Franjevačkog samostana do ušća rječice Mrsunje u Savu.⁶ O samom postojanju naselja svjedoči i stara rimska karta Tabula Peutingeriana na kojoj je ucrtana Marsonija kao jedno od naselja na tranzitnom pravcu Siscia – Sirmium. Prestanak antičke tradicije obilježava dolazak Langobarda, Avara i Slavena u 7. stoljeću.

1.3. Srednji vijek

Slavonski Brod u ranom srednjem vijeku ostaje i dalje velika nepoznanica. Neki autori navode prvo pojavljivanje imena grada u povelji hrvatsko-ugarskog kralja Bele IV. iz 1244. godine. Ipak, ne postoje čvrsti dokazi za takvo što te se zbog toga za prvi spomen Broda sa sigurnošću uzima isprava iz zbirke Matije Mesića od 10. kolovoza 1470. godine. Najvažnije obilježje srednjega vijeka su zasigurno neprestane borbe s Osmanlijama koji su uporno željeli prijeći Savu i nastaviti osvajanja prema Europi. Godine 1463. sve jači postaje utjecaj osmanlijske vojske koja osvaja Bosnu i postupno se približava Savi. Brod se u to doba razvija u smjeru planiranog renesansnog grada Stjepana Berislavića, ali s nedovoljno jakom vojskom da se odupre neprestanim turskim napadima. Berislavići odlučuju zaštititi grad i stanovništvo gradnjom utvrde s bedemima, palisadama i opkopima. Na kraju, svjesni svoje nemoći, ipak odlučuju napustiti utvrdu zajedno s ostalim stanovništvom. U srpnju 1536. godine nakon gotovo stoljeća otpora Brod pada u osmanlijske ruke. Preostali dio stanovništva prihvaća muslimansku vjeru te biva učestalo ugnjetavan od strane osmanlijskih osvajača. Premda je grad bio 155 godina pod osmanskom vlašću, jako je malo sačuvanih dokaza o tom razdoblju. Nakon poraza Osmanlija kod Beča i sloma Osmanskog carstva dolazi do oslobođenja

⁵ LOZUK, 2004: 20.

⁶ BUNČIĆ, LOZUK, TOLDI, 1989: 9.

Slavonije od istočnih neprijatelja pa tako i Slavonski Brod 1691. godine postaje slobodan grad.⁷

1.4. Vojna krajina

Razdoblje Vojne krajine obilježava gradnja veleborne tvrđave koja će do danas ostati simbol grada. Odlaskom Osmanlija iz grada, odlazi i većinsko muslimansko stanovništvo, a doseljavaju se Hrvati iz Bosne koje u Slavoniju dovodi Eugen Savojski. Austrijske vlasti želeći se zaštititi od budućih napada Osmanlija, osmišljavaju obrambeni sustav Vojne krajine u kojemu je Brod zauzimao važno mjesto. Stanovništvo postaje obrambena vojska, tzv. graničari s teškim svakodnevnim radnim obavezama što ponovno dovodi Brod u razdoblje služenja stranim vladarima i razvijanje grada isključivo u smjeru obrambene utvrde.⁸

Gradnja Tvrđave započinje 1715. godine. i traje sve do 1767. godine. Tipološki jedinstvena, Tvrđava se razvijala u tri faze tijekom 18. stoljeća, od prvotnog karakterističnog kvadrata vaubanovskog tipa utvrđenja, građena prema projektu Willera i Perette iz 1715., do zvjezdastog oblika koji je dvadesetih godina 18. stoljeća projektirao Švicarac nizozemskog inženjerskog obrazovanja - Nicolaus Doxat de Demoret.⁹ Tvrđava je imala kapacitet za nekoliko tisuća vojnika i u slučaju rata njezino funkcioniranje bilo je osigurano neovisno od grada.¹⁰

Početak 18. stoljeća vrijeme je kad se gradi i franjevački samostan i crkva sv. Trojstva na mjestu nekadašnjeg drvenog samostana. Konačno, franjevci u grad donose prosvjetne ideje koje su se tada širile diljem Europe i daju kulturni i prosvjetiteljski doprinos gradu. Stoljeće je i to u kojem Brod doživljava obrtnički procvat te tako postaje vojni komunitet u kojemu su građani bili oslobođeni vojne obveze i rabote. Krajem 18. stoljeća grad je imao 1574 stanovnika i 372 kuće od kojih je svega pet građeno čvrstim materijalom.¹¹ Sve to govori u prilog da se grad postepeno počeo mijenjati u smjeru srednjoeuropskih kulturnih metropola. Ipak, ako se uspoređi izgled i važnost jednog Beča, Budimpešte pa čak i Zagreba u to vrijeme, s malim blatnim „selom“ na periferiji Carstva, vidljivo je da pred Brodom je bio još dalek put prema definiciji urbane cjeline sa svim njezinim funkcijama. Formalno, Slavonski Brod je

⁷ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2009: 34.

⁸ JELIĆ, 2004: 29.

⁹ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2009: 78.-79.

¹⁰ JELIĆ, 2004: 29.

¹¹ BUNČIĆ, LOZUK, TOLDI, 1989: 11.-12.

proglašen gradom 8. lipnja 1871. Manifestom kralja Franje Josipa II. pod imenom Brod na Savi sve do 1934. kada postaje Slavonski Brod.¹²

1.5. Devetnaesto stoljeće i prva polovica 20. stoljeća

Prvo zlatno doba grada započinje u drugoj polovici 19. stoljeća snažnim razvitkom industrije. Buđenje grada iz oronulog, blatnog i prašnjavog "sokaka" je bilo moguće zahvaljujući izgradnji željezničkih pruga i željezničkog mosta preko Save. Upravo taj most proširio je glas i učinio Brod slavnim u cijeloj Monarhiji. Bio je to jedan od najvećih i najljepših mostova u zemlji i jedini na Savi od Jasenovca do Beograda.¹³ Otada dolazi do velikog porasta broja stanovnika, ali i posjetitelja grada, razvitka trgovine i robnog prometa. Stvara se novi sloj stanovništva – bogati trgovci koji su si mogli priuštiti gradnju "velebnih palača europskog standarda u stilovima historicizma."¹⁴ Nestaje stari drveni Brod, a polako se budi industrijski div koji donosi nova zdanja velikih razmjera u odnosu na dotadašnje male kućice pokrivene šindrom ili daskama. Gradi se i glavni gradski trg u obliku kakvom ga danas poznajemo s palačom Prve hrvatske štedionice kao središnjom točkom trga. Grad se širi iz dotadašnjih okvira te do tada zapušteni dijelovi s jednostavnom i priprostom arhitekturom dobivaju novo ruho. Jača i sve veći utjecaj židovskih obitelji pod čijim pokroviteljstvom nastaje i prekrasna velika zgrada sinagoge s dva tornja, u tadašnjoj ulici cara Franje Josipa. Dugačak je popis tvornica koje su privlačile sve više stanovnika u grad i omogućile mu naglo širenje: ciglana, pivovara, pecara, parni mlin, pilana, tvornica namještaja, tvornica kovinskih predmeta i pokućstva od željeza, tvornica drvenih kuća i kao najvažnije tvornica vagona i mostova, koja se otvara nedugo nakon završetka Prvog svjetskog rata. Samim time i započinje drugo zlatno doba Slavenskog Broda. Grad je živio punim plućima. Na svakom koraku čuli su se zvuci zabave, koncerata, veselog žamora čajanki, ali i zvuci konjaničkih utrka na području gradske četvrti Vijuš i mnogih drugih kulturnih manifestacija kojima je grad obilovao.¹⁵ Komplicirana politička situacija u kojoj je bilo mnoštvo suprotstavljenih strana te činjenica da je grad bio jedno od najvažnijih prometnih čvorišta s mnogobrojnim tvornicama, u prvom redu tvornicom vagona, pridonijele su svim strahotama koje je grad doživio tijekom Drugog svjetskog rata. Samo u razdoblju od travanja 1944. do travnja 1945. Brod je bio bombardiran čak 27 puta čime je drugi po redu stradali grad u Hrvatskoj u Drugom svjetskom ratu.¹⁶ Sav

¹² UZELAC-SCHWENDEMANN, 2009: 42.

¹³ TOLDI, 1991.: 28.

¹⁴ TOLDI, 1991.: 6.

¹⁵ TOLDI, 1991.: 7.

¹⁶ JELIĆ, 2004.: 30.

sjaj i ljepota grada nestali su u tako kratkom vremenu, a kao podsjetnik mlađim generacijama ostale su samo fotografije i razglednice zlatnog doba Broda na Savi. Iduće poglavlje rada, donosi detaljniji i jasniji prikaz tog najgoreg razdoblja u povijesti Slavenskog Broda.

2. Razaranja u Drugom svjetskom ratu

Poglavlje o bombardiranju Slavanskog Broda u Drugom svjetskom ratu najvećim dijelom referirat će se na znanstveni rad Marice Karakaš Obradov, na nekoliko novinskih članaka, ali i kratke osvrtne na svjedočanstava preživjelih. Uz već ranije navedene razloge, Slavonski Brod je bio meta savezničkih bombardiranja kao dio željezničkog pravca Zagreb – Beograd. Njemačka vojska se koristila željeznicom za prijevoz boksita iz Bosne i Hercegovine i opskrbu svojih postrojbi na jugoslavenskom i grčkom ratištu. Iz tog razloga se željeznički most preko Save¹⁷ našao među prvim metama savezničkih bombardera (v. sliku 1).¹⁸

Samo u godinu dana bombardiranja na grad je palo preko 15000 bombi. Točan broj poginulih do danas je ostao nepoznanica, ali se procjenjuje da je poginulo između 900 i 3000 osoba (v. sliku 2). Veliki dijelovi grada (gotovo 80%) do temelja su uništeni s nepovratnom mogućnošću obnove.¹⁹ Prema podacima iz znanstvenog rada Marice Karakaš Obradov, 154 zgrade su posve srušene, 95 zgrada teško je oštećeno, a 79 lakše.²⁰

Pripreme grada za bombardiranje započele su još 1943. Predviđalo se građenje skloništa na nekoliko lokacija u gradu kako bi građani spremni dočekali dolazak neprijateljskih snaga. Skloništa su bila predviđena u zgradi Gradskog poglavarstva na Trumbićevom trgu što je danas ulica Ivana Filipovića, u Rakovčevoj ulici (današnja ulica Andrije Štampara) te na Filipovićevom trgu (današnja ulica Ivana Filipovića).²¹

Prva ratna razaranja dogodila su se početkom mjeseca travnja kada savezničke snage zračnim napadima uništavaju zgradu u Berislavićevoj (današnja ulica Matije Gupca), Mažuranićevoj, Trenkovojoj (današnja ulica Augusta Cesarca), Kurelčevoj, Ulici Vatroslava Lisinskog i Hrvatskog domobrana (današnja ulica Mile Budaka). Oštećene su i zgrade mađarske škole, Državne željeznice, paromlin *Zvijezda*, hotel *Jankomir* i bivši hotel *Zagreb*. Željeznička pruga s pratećom infrastrukturom također je doživjela velika oštećenja. Nakon tih prvi napada savezničkih snaga u gradu je zavladao panika, a nakon toga i osjećaj apatije.²² Kako bi pridobila građane na svoju stranu, partizani su se koristili bombardiranjem svojom propagandi. U

¹⁷ Most je rušen tri puta u razmaku od samo nekoliko godina. Prvi puta 1941. od strane Jugoslavenske vojske kako bi se spriječio ulazak Nijemaca u grad. Drugi puta ga bombardiraju Savezničke snage 1944., a konačno je srušen iste te godine prilikom povlačenja Nijemaca iz grada. Sadašnji most sagrađen je 1961. godine.

¹⁸ OBRADOV, 2005: 2.

¹⁹ Savezničko bombardiranje Hrvatske, <http://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/fotoekskluziv-saveznicko-bombardiranje-hrvatske-nikad-videne-snimke-iz-tajnih-arhiva-americke-vojske-ii.-dio/1194797/> (pregledano 12. svibnja 2017.)

²⁰ OBRADOV, 2005: 25.

²¹ OBRADOV, 2005: 5.

²² OBRADOV, 2005: 7-10.

jednom partizanskom letku, između ostalog, piše: „*Grad Brod ima vrlo važan vojnički značaj i radi toga je izvrnut napadajima iz zraka. Iako su vojnički objekti jedini i glavni cilj savezničkog zrakoplovstva nije moguće izbjeći nevine žrtve među civilnim stanovništvom, jer svaka bomba ne pogađa cilj. Došao je čas da napustite uporišta. Maršal Tito nekoliko puta je opomenuo građanstvo naših gradova, da napuštaju uporišta, tvornice, željezničke pruge, kako bi se izbjegle nepotrebne žrtve. Bombardiranje Broda će se pojačati i bit će razoren svaki vojni objekt, svaka pruga, svaka tvornica i svaka zgrada u kojoj se bude zadržavala nama neprijateljska vojska. Dokle ćete podnositi strah, skrivati se po žitu i panično bježati na znak uzbuje na čelu sa ustaškim glavešinama u automobilima [...]*“²³

Tijekom lipnja i srpanja 1944. nemilosrdno bombardiranje se nastavilo s preko 4000 bačenih bombi. Stradali su mnogi dijelovi grada: Osječka cesta, naselje Mali Pariz, Tvornica vagona, željeznički kolodvor, paromlin *Zvijezda* i dr. U napadu 2. srpnja 1944. pogođena je i jedna od najimpozantnijih zgrada na Trgu Ivane Brlić Mažuranić – zgrada Prve hrvatske štedionice (v. sliku 3). Brod postaje "grad ruševina".²⁴ Strašna su svjedočanstva ljudi koji su iz prve ruke proživjeli te strahote bombardiranja. Jedno od zanimljivijih svjedočanstava je i ono Ivana Samaržije izneseno u 101 brodskoj priči Zvonimira Toldija. Kroz njegovo prisjećanje tih ratnih dana, jasno se vidi u kakvim su uvjetima živjeli Brođani za vrijeme rata, ali i funkcioniranje same zgrade Prve štedionice. Samaržijin otac je bio podvornik štedionice te je na korištenje dobio stan u južnom krilu zgrade. Dolaskom njemačke vojske (v. sliku 4), stanari zgrade su se morali iseliti, a njihove stanove je zauzela vojska. Smatralo se da je podrum banke siguran od bombardiranja i da se zgrada ne može srušiti. Već prvo bombardiranje štedionice bilo je kobno te joj se urušilo cijelo južno krilo, a bomba koja je pala u jedan od bunara, uništila je trezor u podrumu. Banka je nastavila rad u sjevernom dijelu prizemlja sve do 1946., a nakon toga su stanovi ponovno korišteni zbog nestašice stambenog prostora u gradu. Godine 1950. odlučeno je da se zgrada neće obnavljati te je srušena do temelja.²⁵

Bombardiranja su se nastavila do kraja 1944., a početkom 1945. Brod doživljava najveće napade. Dana 19. siječnja bačeno je oko 7000 bombi, a zbog maglovitog vremena, zračne snage nisu ni birale mete. Miroslav Bognar, tada devetogodišnji dječak, čija je obitelj živjela u Slavonskom Brodu, sjeća se napada 19. siječnja 1945: „*Jutro je bilo maglovito i hladno, pravo zimsko. Mama je pekla kruh kada su se začule sirene za uzburu, pa smo se*

²³ OBRADOV, 2005: 10.

²⁴ OBRADOV, 2005: 11-12.

²⁵ Ličanin Samaržija - domar "Prve hrvatske", <http://www.vrilo-mudrosti.hr/zanimljivosti/zanimljivosti2.htm> (pregledano 12. svibnja 2017.)

*sjurili u podrum. [...] Bilo je strašno. Nakon nekoliko sati strahovanja izašli smo na ulicu, odnosno van, jer moje ulice više nije bilo – sve je bilo srušeno.*²⁶

Prema podacima Državnog arhiva u Slavonskom Brodu, koji posjeduje rukom crtani plakat s podacima o materijalnoj šteti načinjenoj bombardiranjem, od 2500 zgrada koje je Slavonski Brod imao 1939. godine, u ratu je oštećeno prema jednim izvorima 2224 (srušeno 475, teško oštećeno 294, djelomično oštećeno 187, a lakše oštećeno 1268), dok prema drugim izvorima se radi o broju od 2051 zgrade (srušeno 475, teško oštećeno 294, djelomično oštećeno 187, lakše oštećeno 1268) (v. sliku 5).²⁷ Velika razaranja ostavila su i golemi trag na gospodarstvenim objektima od kojih je nakon rata ostalo samo četrdeset i pet. U potpunosti je nestao dio grada koji se nazivao *Jankomir* i vodio od željezničkog kolodvora prema istoimenom parku. Danas je to dio grada koji se naziva *Plavo polje*.²⁸

Materijalna šteta koju je grad pretrpio u Drugom svjetskom ratu nikada nije nadoknađena. Premda su savezničke snage opravdavale svoje postupanje i smatrale da je uništenje Broda bilo neophodno da bi se pobijedilo neprijateljsku vojsku, koja se u tom trenutku nalazila u gradu, nikada nisu uspjele opravdati uništavanje tolikog broja civilnih objekata, koji nisu predstavljali nikakvu prijetnju. Urbana obnova nakon završetka Drugog svjetskog rata bila je težak i dugotrajan proces, a njezin uspjeh ili neuspjeh, zavisno iz kojeg kuta se gleda, bit će detaljno opisan u sljedećem poglavlju rada.

²⁶ OBRADOV, 2005: 14.-15.

²⁷ OBRADOV, 2005: 20.

²⁸ OBRADOV, 2005: 20.

3. Urbana obnova nakon Drugog svjetskog rata

Odmah po završetku Drugog svjetskog rata i dolaskom partizana u do temelja razrušeni grad, započela je obnova Slavenskog Broda. Ovo poglavlje bavi se obnovom i razvojem grada u poslijeratnim godinama. Uvodni dio daje definiciju pojma urbane obnove i njezinih metoda prema knjizi Tomislava Marasovića *Aktivni pristup zaštiti graditeljskog nasljeđa* i stručnom radu Ognjena Čaldarovića *Još jednom o urbanoj obnovi*. Objasniti će se i važnost urbanističkog planiranja referirajući se na stručni rad Ane Šverko pod nazivom *Razvijati i konzervirati: o važnosti strategije urbanističkog projektiranja za život povijesne gradske jezgre*. Kako bi se dobila jasnija slika promjena koje su se dogodile u vizuri grada, potrebno je kratko prikazati razvoj grada do 1945. godine. Slijedi detaljan opis urbanističke obnove u užem gradskom središtu s naglaskom na glavni gradski trg, šetalište uz Savu i okolne ulice.

3.1. Pojam urbane obnove

Složenost pojma urbane obnove često puta zadaje poteškoće prilikom njegovog definiranja. Jednostavno rečeno, to je kompleksni proces obnavljanja zapuštenog i najčešće degradiranog urbanog nasljeđa radi poboljšanja kvalitete života.²⁹ On zahtjeva jasno predviđene ciljeve, suradnju institucija i stručnjaka različitih profila te dobru financijsku podlogu. Najvažnije metode urbane obnove su: rekonstrukcija, revitalizacija, restauriranje i interpolacija.

Rekonstrukcija je radikalniji i potpuniji tip restauriranja, kojim se vraća povijesna građevina ili cjelina, što je bila potpuno porušena ili u većem svom dijelu. Za razliku od restauriranja gdje se nastoji očuvati što više autentičnih dijelova, rekonstrukcija sadrži većinom nove elemente oblikovane prema prijašnjoj formi. Važno je razlikovati faksimilsku rekonstrukciju, kojom se nastoji stvoriti vjerna reprodukcija prvobitnog odnosno ranijeg stanja te nova izgradnja usklađena s povijesnim ambijentom. Faksimilsko rekonstruiranje zahtjeva apsolutnu sigurnost u poznavanju prvobitnog izgleda, a najčešća primjena takvog postupka obnove uslijedila je nakon razaranja u Drugom svjetskom ratu, kako bi se sačuvala vrijedna stara zdanja od povijesno-umjetničkog značenja, ali i zadržale arhitektonsko-ambijentalne vrijednosti određenog prostora. S druge strane, „nova izgradnja uvijek nosi pečat suvremene arhitekture, koja se usklađuje u postojećem ambijentu ne samo položajem, nego i

²⁹ ČALDAROVIĆ, 2013: 70.

volumenom, gabaritom, a arhitektonskim izrazom ne smije biti u neskladu s cjelinom u kojoj nastaje.“³⁰

Metoda revitalizacije drži se jednim od najučinkovitijih načina suvremene zaštite i uređenja graditeljskog nasljeđa. Ona obuhvaća vrlo složen pristup obnove dijela ili cjeline grada, uključivanjem ekonomskih, političkih i socijalnih intervencija u svrhu oživljavanja prostora. Prvi korak u revitalizaciji nekog prostora je otkrivanje uzroka degradacije i propadanja da bi se zatim što uspješnije mogla dati nova namjena, a samim time i oživjeti prostor.³¹ Venecijanska povelja kao jedan od najvažnijih dokumenata suvremene zaštite graditeljskog nasljeđa također ističe davanje funkcije kao jedan od bitnih preduvjeta zaštite: *„Za osiguranje zaštite spomenika uvijek je povoljnije ako oni imaju neku za društvo korisnu namjenu: davanje takve namjene je prema tome poželjno, ali se pri tome ne smije mijenjati unutrašnji raspored ni izgled građevina...“*³²

Restauriranje je jedna od najstarijih metoda u povijesti zaštite, definira se kao postupak obnove u kojemu se povijesnim građevinama, odnosno cjelinama dodaju dijelovi, koji su postojali u izvornom izgledu. Nakon Drugog svjetskog rata metoda restauriranja dolazi u središte pozornosti uslijed velikih razaranja u kojima su spomenici i cjeline od iznimnog kulturnog, ali i nacionalno-političkog, ekonomskog i etičkog značenja bila u potpunosti izgubljena. Premda se u teorijskim stavovima restauriranje i dalje preporučivala samo u izuzetnim slučajevima, njezina se primjena u praksi daleko povećala. Najvažnija načela restauriranja su: svođenje novih dijelova na najmanju moguću mjeru, očuvanje autentičnih vrijednosti jednog, više ili svih povijesnih slojeva, zasnivanje na poznatih provjerenim elementima, obilježavanje novih dijelova kako bi ih se razlikovalo od autentičnih te izbjegavanje restauriranja dekorativnih dijelova.³³

Prema Marasoviću, interpolacija je metoda popunjavanja povijesnog grada ili naselja novim objektima ili cjelinama. Najčešći razlozi primjene ove metode su zatvaranje kompozicijske cjeline pojedinog bloka ili veće prostorne jedinice i popunjavanje praznina radi korištenja prostora u privredne i stambene svrhe. U ranijim razdobljima, prilikom interpolacije nastojao se stvoriti što veći kontrast između "staroga" i "novoga" bilo izrazom, materijalom ili volumenom, dok 80ih godina prošlog stoljeća vrijedi pravilo višeg ili manjeg usklađivanja s postojećim ambijentom kako bi se iskazalo poštovanje prema graditeljskom nasljeđu. Pritom se, prema podijeli Ive Maroevića razlikuju četiri metode: metoda faksimila

³⁰ MARASOVIĆ: 1985: 146.-151.

³¹ ČALDAROVIĆ, 2013: 71.

³² MARASOVIĆ: 1985: 128.-129.

³³ MARASOVIĆ: 1985: 138.-139.

kojom se nastoji oponašati postojeći ambijent, metoda prilagođavanja čime se pokušava što manje isticati novo u starome, metoda naglašavanja radi uspostavljanja ravnopravnijeg odnosa te metoda kontrasta kojoj je cilj nadjačati izraz postojeće sredine.³⁴

Govoreći o urbanoj obnovi važno je dotaknuti se i teme urbanističkog projektiranja kao poveznice između građevine, konzerviranja, industrijskog dizajna, ekonomije i prava. Ono je „usmjereno na procese formiranja i načine korištenja urbanog javnog, primarno otvorenog prostora...Urbanističko projektiranje se bavi karakterom javnog prostora i međuodnosima koje on potiče: između prirodnog i izgrađenog okoliša, javnog i privatnog prostora, pješačkog i kolnog prometa, a također i tenzijama između prošlog i sadašnjeg u gradovima kao i njihovom percepcijom.“³⁵ Kao takvo, urbanističko projektiranje predstavlja najvažniji korak u samom postupku urbane obnove koji nažalost, često puta biva preskočen nauštrb viših interesa.

Najvažnije stavke koje urbani javni prostor danas treba imati je uspostavljena ravnoteža između aktivnih točaka i statičnih zona kao i zadržavanje humanog mjerila grada i očuvanja duha mjesta. Zato je važno biti oprezan u donošenju urbanističkih planova, koji bi u prvom redu trebali potencirati vrijednosti od javnog interesa. Šverko se u svom radu osvrće i na UNESCO-vu definiciju urbanog konzerviranja prema kojoj ona nije ograničena samo na zaštitu pojedinačnih građevina nego i na njihovu pripadnost urbanizmu i pejzažu. Zato je konzerviranju javnog prostora jednako važno pristupiti kao i konzerviranju povijesnih građevina, pri čemu je javni prostor daleko kompleksniji. Autorica se referira i na pojam kolektivne memorije te naglašava da je važno ne dopustiti „sentimentalnim porivima da zaustave, ili još gore vrate unazad scene povijesnih događanja.“³⁶ Prilikom urbane obnove nekog prostora, osobito prostora obilježenog ratnim strahotama, važno je očuvati baštinu jer time čuvamo i kolektivnu memoriju. Neodgovorno je pristupiti takvoj urbanoj cjelini bez utemeljene valorizacije, razumnog poštovanja lokacije te bez jasnog plana i vizije koja u sebi istovremeno sadrži prošlost i sadašnjost te daje naznake bolje budućnosti. „Treba graditi tako da nove funkcionalne i estetske kombinacije mogu beskrajno obogaćivati konzervirajući, zasnivati štiteći, čuvati nasljeđe na životu ne svodeći grad na muzej ili spomeničko groblje, što grad vazda uključuje, ali što on nikad neće biti...“³⁷

³⁴ MARASOVIĆ: 1985: 154.-155.

³⁵ ŠVERKO: 2013: 86.

³⁶ ŠVERKO: 2013: 89.-90.

³⁷ ŠVERKO: 2013: 91.

3.2. Urbanistički razvoj grada

Premda arheološka istraživanja pružaju dokaze o naseljavanju prvih ljudi na ovo područje čak prije 8000. godina prije Krista, prvi obrisi urbane forme uočavaju se tek dolaskom Rimljana i nastanka Marsonije kao važnog prometnog čvorišta. Prema karti Tabuli Peutingeriani (v. sliku 6) vidljivo je da se naselje nalazilo na lijevoj obali Save uz rječicu Mrsunju prema kojoj je, vrlo moguće, dobilo i ime. Osnovna funkcija Marsonije bila je vojno središte svoje okolice (v. sliku 7), a obilježje vojne utvrde kroz razna razdoblja pratilo je grad sve do 19. stoljeća. Izvori jasno dokazuju da se naselje širilo od ušća Mrsunje u Savu prema istoku i završavalo je na mjestu gdje se danas nalazi Tvrđava. U 6. stoljeću dolaze Slaveni i zatiču prostor nekadašnje Marsonije u ruševinama zbog čega ga počinju nazivati Stari Grad. Zbog jako malo podataka iz tog razdoblja, teško je reći kakve je promjene to naselje doživjelo kroz srednji vijek.³⁸

Prvi jasni podaci o postojanju srednjovjekovnog naselja na mjestu današnjeg broskog groblja i franjevačkog samostana datiraju iz 1244. godine, kada se u povelji kralja Bele IV. spominje "opkop Boaraida" i selo Braid ili Broid. Naselje se nalazilo između posjeda đakovačkog vlastelinstva i imanja Toliše i njegove braće.³⁹

U 15. stoljeću Brod se počinje razvijati kao urbanistički planirano naselje roda Berislavića (Grabarskih). Svojom strukturom, naselje je davalo naznake renesansnog urbanizma s uličnom strukturom i trgom te projektiranom geometrijom vojne utvrde Vukovac, bedema i ulaznih portala (v. sliku 8) Prema najstarijem preciznom planu grada iz 1699. godine (v. sliku 9) prepoznaje se naselje oblika pravokutnika koji je sa svih strana, izuzev prema jugu, utvrđen zemljanim bedemima, palisadama i jarcima. Jasna je i struktura stambenih četvrti međusobno podijeljenih dvjema uzdužnim i dvjema poprečnim ulicama.⁴⁰ Na zapadnoj strani naselja uočava se tadašnji varoški trg s okolnim zgradama, ali i voćnjacima i vrtovima. Put od zapadnih vrata grada vodio je prema Požegi, od istočnih vrata prema selima Vrbi, Hrušćici i Klakarju te od sjevernih prema Podvinju i Đakovu. Sve do 1536. godine Brod se sastojao od dva naselja, koja su se samostalno razvijala: Gornja brodska varoš (Stari Grad) na ušću Mrsunje u Savu i istočno od ušća Donja brodska varoš (Brod).⁴¹

³⁸Razvoj Slavenskog Broda: primjer korištenja starih planova u geografskim istraživanjima, <http://www.geografija.hr/hrvatska/razvoj-slavenskog-broda-primjer-koristenja-starih-planova-u-geografskim-istrazivanjima/> (pregledano 14. svibnja 2017.)

³⁹ Isto

⁴⁰ ČIŽMEK, 2004.: 80.

⁴¹Razvoj Slavenskog Broda: primjer korištenja starih planova u geografskim istraživanjima, <http://www.geografija.hr/hrvatska/razvoj-slavenskog-broda-primjer-koristenja-starih-planova-u-geografskim-istrazivanjima/> (pregledano 14. svibnja 2017.)

Gradnja Tvrđave od 1715. do 1738. godine odredila je daljnji razvoj grada, a svojim reprezentativnim gabaritima i danas dominira brodskom urbanom matricom. (v. sliku 10)⁴² U svojoj osnovici je imala oblik kvadrata, a gradnjom sustava obrambenih jaraka, dobiva zvjezdoliki oblik te se širi i na zapadni dio Donje brodske varoši. Glavni ulaz koji se do tada nalazio na zapadnoj strani, seli se na sjeverni bedem. Tvrđava je podijelila Gornju i Donju varoš na dva dijela te je Gornja preseljena čime je i staro naselje na ušću Mrsunje prestalo postojati. Donjoj je varoši zbog blizine zapadnom bedemu Tvrđave bilo ograničeno širenje. Glavni varoški trg bio je malen te se na njemu nalazilo nekoliko zidanih kuća, između ostalih i kuća zapovjednika tvrđave. Vojska je onemogućavala razvitak trga zbog svojih strateških planova. Na istočnoj strani naselja uz savsku obalu, nalazio se sklop franjevačkog samostana sa starom crkvom. Na mjestu današnje crkve, bio je samostanski vrt. Prema kartama Broda iz tog vremena vidljivo je da je grad bio planski osmišljen s tri uzdužne (Savska, Srednja i Rasolska) i dvije poprečne ulice (sokaci koji su omogućavali unutrašnju komunikaciju). Savska ulica, današnje Šetalište braće Radića imala je ukupno 21 kuću na sjevernoj te 18 kuća na južnoj strani s prostorima za dvorišta, vrtove i gospodarske objekte. Sve kuće su bile male drvene nastambe od ilovače i vapna prekrivene slamom ili tesanim daščicama te s povećim okolnim prostorom. Druga i treća ulica nalazile su se paralelno sa Savskom, a dvorišta sjeverne strane treće, Rasolske ulice dodirivala su varoške bedeme. Vidljiva je gušća naseljenost zapadnih dijelova ulica, bližih Tvrđavi i varoškom trgu nego istočnom dijelu i samostanu. Dvije kraće poprečne ulice (današnje ulice Ivana pl. Zajca i Tome Skalice) omogućavale su komunikaciju među uzdužnim ulicama. Sljedeći plan grada iz 1728. godine ne pokazuje veće promjene osim pomicanja istočnog ulaza u varoš na kraj Srednje ulice zbog izgradnje nove franjevačke crkve. I dalje nema puta koji bi povezivao Donju i Gornju varoš, no vidi se kolnik koji je obilazio tvrđavu s njezine sjeverne strane te vodio do Gornje varoši i dalje prema Kobašu i Gradiški. Do promjena dolazi na planu iz 1738. godine kada Donja varoš gubi svoj trg u blizini tvrđave te se njeni stanovnici sele u produžetke Srednje i Rasolske ulice sve do današnje Novakove ulice. Gradi se i naselje između današnje Mačekove i Kozarčeve koje kasnije dobiva ime Mucvanj. Plan iz 1763. godine je prvi detaljniji plan varoši sa svim ucrtanim kućama, njihovim okućnicama i gospodarskim zgradama. Izgled samog trga ostaje isti, a promjene su vidljive na Savskoj ulici koja se mijenja u odnosu na završeni sklop franjevačkog samostana. Kroz poprečne ulice tekao je odvodni kanal, koji se ulijevao u Savu zbog čega je i Savska ulica imala dva mosta. Kraj Savske završavao je

⁴² ČIŽMEK, 2004: 80.

manjim trgov i novom crkvom sv. Trojstva koja se tada isticala kao najveća građevina u cijelom gradu. Najgušće naseljena ulica bila je Srednja varoška sa svojom 51 kućom na sjevernoj strani te 48 kuća na južnoj. Na istočnoj strani ulice nastao je novi pravac koji odgovara današnjoj ulici Augusta Šenoe. Rasolska ulica je i dalje pratila dužinom i opsegom Srednju ulicu, a na istočnom dijelu zatvarale su ju današnje ulice Ivana Gundulića i Sv. Florijana, dok je sjeverna strana završavala novoizgrađenom crkvom Sv. Lovre sa župnim dvorom i velikim gospodarskim dvorištem. Počinju se javljati prve kuće i izvan nekadašnjih varoških bedema na području današnje Ulice Petra Krešimira IV. i Ulice Nikole Šubića Zrinskog. Na geodetskim prikazima Gornje varoši iz druge polovice 18. stoljeća vidljivo je da se taj dio grada razvijao neplanski. Katastarski planovi iz 1780. i 1785. godine (v. slike 11 i 12), prvi se vjerodostojni i sveobuhvatni planovi grada, koji donose novosti u vidu daljnjeg širenja naselja prema unaprijed osmišljenom građevnom redom s ravnim ulicama i okućnicama. Posjedovne granice duž okućnica između Srednje i Rasolske ulice pretvaraju se u gotovo ravnu crtu, dok varoški trg ostaje i dalje zatvoren sa svih strana pročeljima okolnih zgrada. Vrijednost ovog katastarskog plana je neizmjerena, jer po prvi puta ucrtane su i numerirane sve parcele iz kojih se moglo saznati i ime vlasnika. Grad se i dalje širio samo prema istoku jer situacija na zapadu i sjeveru ostala je nepromijenjena zbog prisutnosti vojske. Tek kraj 18. stoljeća donosi veće promjene, kada se ruši sjeverni varoški bedem i počinju se graditi kuće u zoni koja je do tada bila zabranjena za bilo kakve građevinske pothvate.⁴³

Odlukom cara Franje II. 1. svibnja 1820. godine u Brodu dolazi do ustroja civilne vlasti. Grad biva podijeljen u šest četvrti, a svakom četvrti upravljao je tzv. majstor četvrti. Ipak, grad i dalje ima izgled ratarskog naselja s obzirom da su njegovi stanovnici imali vrtove, hambare i držali stoku. Najžu urbanu jezgru činile su današnja Starčevićeva, Mesićeva, Petra Krešimira IV. te Šetalište braće Radića (v. slike 13 i 14). Trg je i dalje slabo izgrađen zbog naredbe vojske još iz 1755. godine koja je zabranjivala gradnju kuća od opeke na potezu od Tvrđave do Samostana jer u slučaju rata sve kuće bi bile porušene radi nesmetana djelovanja tvrđavske artiljerije.⁴⁴ Krajem 19. stoljeća kada dolazi do ukidanja Vojne krajine Brod započinje svoj intenzivniji napredak. Izgradnjom željezničke pruge i mosta, „ovo područje počinje prerastati u gradić u kojem novopristigli obogaćeni građanski sloj, trgovačko-financijski i obrtnički stalež, teži prikazivanju novostečenog bogatstva, a najbolju mogućnost

⁴³ Razvoj Slavenskog Broda: primjer korištenja starih planova u geografskim istraživanjima, <http://www.geografija.hr/hrvatska/razvoj-slavenskog-broda-primjer-koristenja-starih-planova-u-geografskim-istrazivanjima/> (pregledano 14. svibnja 2017.)

⁴⁴UZELAC-SCHWENDEMANN, 2009: 41.

prezentacije pronalazi u monumentalnoj arhitekturi Jugendstila i Gründerzeita, u ponešto šturijoj, jednokatnoj ili prizemnoj varijanti, koja postaje uzor i moda.⁴⁵ Najpoznatije obitelji koje su se natjecale u izgradnji prekrasnih palača bile su obitelji Brlić, Bauer, Kohn, Dimović, Rakasović, D'Elia, Benčević, Radoslavljević itd. Grad postaje važno obrtničko, prometno, trgovačko, a krajem 19. i početkom 20. stoljeća i industrijsko središte. Najveći promet robe u 19. stoljeću odvijao se Savom, na deregljama, lađama koje su posebno uređenim putem uz obalu, vukli konji, ali i ljudi, najčešće zatvorenici. Godine 1871. Brod dobiva i prvi Odbor za poljepšavanje grada čija je svrha bila izrada Pravila za gradnju. (v. sliku 15)⁴⁶

Izgled Broda dolaskom novog stoljeća karakteriziraju brojne katnice i palače s neoklasicističkim, neobaroknim i secesijskim fasadama, nastale na glavnom gradskom trgu (v. sliku 16) i okolnim ulicama, željeznički most preko Save, novi željeznički kolodvor, prelijepa zgrada mađarske škole, nova muška i ženska građanska škola, nova bolnica, prvi kanalizacijski kolektor, dva drvena kupališta na Savi, ciglana, pivovara, pecara, tvornica vagona, organizirana eksploatacija drva, dva hotela, prelijepa vile na obroncima Dilj-gore okružene vinogradima te mnoštvo malih trgovačkih i obrtničkih radnji u samom središtu grada.⁴⁷ Brod se širi i izvan okvira užeg gradskog središta gdje nastaju periferialne gradske četvrti. Nažalost, izgradnja periferije nije pratila uređenu plansku izgradnju jezgre grada, već nastaje stihijski i bez potrebne infrastrukture.⁴⁸

Druga polovica 20. stoljeća donosi promjene u pristupu prostornom planiranju. Svoj prvu regulacijski plan Brod dobiva tek 1933. godine. On je uključivao i građevinski plan kao i podatke o broju žitelja, objekata, ali i podatke o svim drugim uvjetima života u gradu. Na osnovu toga Građevinski odbor Slavenskog Broda izradio Plan o izgradnji užeg građevinskog područja. Nakon 1945. Narodni odbor radi na donošenju novog urbanističkog plana s ucrtanim zonama predviđenim za kupalište, park, stambene zgrade, kazalište, trgovačku kuću uredi te na sjevernom dijelu grada izgradnju novog autobusnog i željezničkog kolodvora. Nažalost, za većinu tih planova nisu sačuvani spisi pa ih je teško protumačiti, dok za Generalni urbanistički plan usvojen 1971. godine, Državni arhiv u Slavenskom Brodu još uvijek nema dokumentacije.⁴⁹ Premda se pojavljuju prvi urbanistički planovi, oni često bivaju bez jasne vizije i strukture što dovodi do loših rješenja, naročito u samom centru grada. Poratna obnova nije bila planski i sustavno provedena. Odluke su donošene u okvirima

⁴⁵ ČIŽMEK, 2004: 80.

⁴⁶ N. N., 1999: 1.

⁴⁷ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2009: 42.

⁴⁸ ČIŽMEK, 2004: 80.

⁴⁹ N. N., 1999: 22-23.

pojedinačnih građevina, za koje su se pronalazila često konfliktna rješenja u odnosu na okolni prostor. Izgubila se dotadašnja slika uređene urbane sredine, a nastupilo je razdoblje nedefinirane i maglovite buduće slike grada, koja se mijenjala sukladno promjenama u političkoj situaciji i interesima pojedinih skupina. Na snimci grada iz 2012. godine može se vidjeti današnji izgled grada. (v. sliku 17)

3.3. Urbana obnova središta grada

Početak urbane obnove Slavonskog Broda može se reći da se obilježava ulaskom Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda u grad krajem travnja 1945. Tada počinju prva raščišćavanja razrušenog trga i okolnih ulica (v. slike 18 i 19). Obnova je obuhvaćala cjelokupno područje grada sa svim pripadajućim industrijskim pogonima, mostom preko Save te željezničkom infrastrukturom. Ipak, naglasak u ovom radu bit će na obnovu glavnog gradskog trga, Šetališta braće Radića, Ulicu Ante Starčevića, Ulicu Matije Mesića, Ulicu Petra Krešimira IV. te Trg pobjede.

3.3.1. Glavni gradski trg

Glavni gradski trg u Slavenskom Brodu tokom stoljeća doživio je mnogobrojne promjene. Kako je i navedeno u prethodnom poglavlju, sve do početka 70-ih godina 19. stoljeća, širenje trga bilo je ograničeno tvrđavom na zapadu i strogim odredbama koje nisu dopuštale gradnju od opeke niti gradnju dvokatnica. Uspoređujući trg s izgledom današnjeg, odmah se primjećuje njegova zatvorena forma kućama na sjevernoj i južnoj strani kao i znatno manji gabariti. Prelaskom grada iz vojnog komuniteta u slobodan grad, trg doživljava svoju renesansu u pravom smislu riječi te postaje reprezentativno središte grada. Sve najbogatije trgovačke obitelji željele su stanovati na glavnom trgu zbog čega se grade prekrasne palače po uzoru na bečku arhitekturu Grunderzeita i Jugendstila. U međuratnom razdoblju na trgu se grade još palača Prve hrvatske štedionice, Benčevićeva uglovnica te dvokatnica Franje Schwendemanna, s kojima se upotpunjuje konačna slika trga prije ratnih razaranja.⁵⁰ Kao glavno tržišno mjesto, trg je nosio ime Tržnica (Pijaca), na sjevernom dijelu Velika pijaca (*Grosser Marktplatz*), a na južnom, do Save Mala pijaca (*Kleiner Marktplatz*).⁵¹ Kasnije mijenja ime u Jelačićev trg, zatim trg Josipa Broza Tita, da bi 1990. godine dobio svoj

⁵⁰ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2009: 104.-105.

⁵¹ TOLDI, 1991: 68.

konačni toponim Trg Ivane Brlić Mažuranić. Godine 1929. trg se asfaltira te dobiva električno osvjetljenje sa visokih željeznih kandelabara. (v. slike 20, 21 i 22) ⁵²

Saveznička bombardiranja u Drugom svjetskom ratu s dotadašnje idilične fotografije trga izbrisala su katnicu Angela D' Elie na savskoj obali, raskošnu zgradu Radoslavljevićeve "Broder Sparkasse" Hönigsberga i Deutscha, trokatnicu Prve hrvatske štedionice te jednu od tri Radoslavljevićeve uglovnice.⁵³ Apokaliptični, gotovo neprepoznatljivi izgled trga nakon završetka rata zahtijevao je opsežne planove rekonstrukcije trga, no nažalost, upražnjena mjesta stradalih zgrada upotpunjavaju se bezvrijednom arhitekturom potpuno različitom od one s kraja 19. stoljeća.⁵⁴ Tako je došlo do pada ambijentalne vrijednosti trga koji od nekadašnje uređene urbane cjeline postaje heterogeni prostor s nasumično i proizvoljno dodanim građevinama. Kroz kratki pregled arhitekture trga uz mnoštvo slikovnog materijala, u ovom poglavlju nastojat će se prikazati izgled trga prije i nakon obnove.

Pregled započinje s kućom obitelji D' Elia sagrađenom 1907. godine na jugozapadnom uglu trga. Na mjestu te kuće prije se nalazila jednostavna katnica obitelji Lukić neorenesansnog pročelja, koju zamjenjuje dvokatnica D' Elia građena u historicističkom stilu neobaroka (v. slike 23 i 24). Upravo je historicistički sklop stilova nadahnut gotikom, renesansom i baroknim elementima bio nadahnuće gotovo svim tadašnjim investitorima brodskih kuća uz nekoliko izuzetaka secesijskih zdanja. Najuočljiviji dio ove dvokatnice bio je zasigurno jedinstveni erker ili doksat koji se smatra jednim od najljepše izvedenih u Hrvatskoj u to doba, a osobitost mu je bila i prekrasan pogled na rijeku Savu kakav nije imala nijedna druga građevina na trgu. Osim erkera, isticala se i balkonom u središnjem dijelu zgrade s barokno oblikovanom ogradom od željeza.⁵⁵ Dana 2. srpnja 1944. godine kuća biva gotovo do temelja porušena izravnim pogotkom avionske bombe (v. slike 25 i 26), a na njezinom mjestu desetak godina kasnije, nastaje tzv. *Najlon bašća* (v. slike 27 i 28) prema projektu Vjenceslava Richtera. Njezin vijek trajanja je bio dvadeset godina, a nakon toga, jedna od najljepših lokacija glavnog trga postaje parkirališni prostor.(v. sliku 29)⁵⁶

Kuća obitelji Brlić nastavlja niz nakon D' Elia. Sagrađena je prema projektu Mathiasa Železnyja iz 1883. godine u neoklasicističkom stilu. Kao i prethodna kuća, u središnjem dijelu pročelja ističe se ulaz, a iznad njega balkon koji podržavaju spiralno savijeni potpornji dok su svi prozori i balkonska vrata nadvišeni segmentnim zabatima reljefno ukrašenima. Prizemlje

⁵² Isto.

⁵³ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 9.

⁵⁴ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2009: 105.

⁵⁵ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005. 16.

⁵⁶ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 19.

zgrade iznajmljivalo se raznim brodskim obrtnicima i trgovcima, a danas zgrada u prizemlju ima funkciju izložbenog prostora.(v. sliku 30)⁵⁷

Posljednje kuće u jugozapadnom bloku zgrada su Maričević – Lončarević, kuća Bauer – Kohn te palača Radoslavljević koja i zatvara taj prvi zapadni blok zgrada.(v. slike 31 i 32) Prva kuća, vrlo uskih gabarita i jednostavne arhitekture imala je iste funkcije kao i kuća Brlićevih, a danas se u njoj nalazi ugostiteljski objekt, kao i u kući Bauer – Kohn. Sljedeća u nizu, Bauer – Kohn, sagrađena 1881./1882. u ratu je izgubila u potpunosti krovšte te je novo bilo napravljeno nešto niže od izvornog (v. slike 33 i 34). Zatvoreno dvorište bilo je zatvoreno s dva krila i ganjkom, no nakon rata njegova sjeverna i zapadna strana bivaju srušene pa nadozidane, a konačan oblik kakav danas poznajemo zgrada dobiva tek 2003./2004. nakon obnove i restauracije,⁵⁸ ali i dalje s bezidejnim rješenjem njezine sjeverne strane (v. slike 35 i 36). Iz ovog primjera, možemo vidjeti koliko je godina moralo proći kako bi se izvršila restauracija ovog reprezentativnog prostora na glavnom gradskom trgu, a po njezinom današnjem izgledu, teško bi se moglo reći da daje dojam dovršenog projekta. Dovoljan je pogled na sjeverni zid tog zdanja da se zaključi kako dosad nije postojala dostatna briga pojedinačnih objekata i vizura najužeg gradskog središta. Posljednja u nizu ovog bloka je palača Radoslavljević sagrađena 1906./1907. godine te držana jednim od najljepših primjera neobaroka u Hrvatskoj (v. sliku 37)⁵⁹ Imala je funkciju poslovnog prostora za iznajmljivanje, ali dolaskom rata nestaje u potpunosti iz vizure glavnog gradskog trga čime se gubi i cjelovitost jednog od najljepših blokova. Njezino mjesto nije bilo dijelom projekta urbane obnove, te je danas taj blok zgrada, koji je nekada imao i svoju sjevernu stranu s kućom Müllerovih te Radosavljevićevom prizemnicom na zapadnoj strani bloka frontalno okrenutoj prema tvrđavi i prekrasnom parku, nestao s karte Slavenskog Broda u obliku kakvog ga se nekada poznavalo (v. slike 38 i 39).⁶⁰ Od zapadne strane, ostala je samo kuća Miličić, koja je nedavno restaurirana i prenamijenjena u hostel. Također, velike promjene vidljive su i u nastavku tog bloka kada gledamo prema tvrđavi gdje se nekada nalazio Sokolski dom, izgrađen 1935. godine, a nepotrebno srušen samo deset godina kasnije zato što se tijekom NDH zvao *Ustaški dom*.⁶¹ Na tom mjestu je 1959. godine prema projektu Marijana Haberlea i Minke Jurković započela izgradnja spomen-doma *Đuro Salaj*, današnja kazališno koncertna dvorana *Ivana Brlić-Mažuranić*. (v. slike 40 i 41)

⁵⁷ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 26.

⁵⁸ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 43.

⁵⁹ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 46.

⁶⁰ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 55.

⁶¹ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 53.

Srednji blok zgrada zapadnog dijela trga svojem većim dijelom je ostao netaknut tijekom razaranja. Čine ga katnice Kohn, Rakasović i Lacković koje i danas predstavljaju jedinstvenu cjelinu te uz primjerenu brigu i zaštitu pridonose reprezentativnoj slici trga (v. slike 43 i 44). Ono što nedostaje od toga bloka na današnjem trgu je Kohnova najamna prizemnica koja se nalazila u produžetku njegove uglovne katnice okrenuta prema tvrđavi. Ona se svojim skladnim neorenesansnim pročeljem uklapala u taj prostor tzv. produžene Starčevićeve ulice prema parku Klasiji, tvoreći tako ambijent iznimne vrijednosti (v. sliku 45).⁶² Preživjela je Drugi svjetski rat i Domovinski rat, ali nije preživjela odluku o rušenju 1995. godine donesenu nakon pogotka granate, ali ne toliko velikog da bi se opravdalo njezino uklanjanje u potpunosti (v. sliku 46). Na njezinom mjestu danas se nalazi parkirališni prostor (v. sliku 47).

Prije nego se rad nastavi opisom građevine koja je dominirala središnjim trgom, potrebno je objasniti kakav se sve "teror" događao s prostorom "iza njezinih leđa". S njezine južne strane, nekada se nalazio sajam i kolna tržnica koji su se protezali rubom Klasije⁶³ – jednog od najizrazitijih i autentičnih spomenika parkovne arhitekture prve polovice 19. stoljeća u Hrvatskoj. Park zajedno s gradskim središtem, prilazom riječnoj luci i mostom za Bosnu smatrao se jednim od najboljih urbanističkih ostvarenja toga vremena. Ono što se dogodilo s tim prostorom najbolje je opisao Stribor Uzelac-Schwendemann prema čijoj knjizi se ovaj dio rada i najvećim dijelom referira: „Razvoj je, međutim krenuo k totalnoj destrukciji i ignoriranju svih naslijeđenih vrijednosti grada i njegove slojevite baštine. Najprije je usred parka sazidana zgrada Općine (danas Županija). Onda je *Radnički spomen dom Đure Salaja* grubo posjekao stoljetne silnice određene osebnim odnosom grada i Tvrđave. Potom je kroz srce parka izgrađena široka automobilska cesta do – novosagrađenog mosta na Savi, a na nju je "prikopčana" Široka ulica. Paralelno, pred pročeljem Lackovićeve kuće niče robna kuća *Vesna*, a sjevernije tri deseterokatna nebodera – nijemi svjedoci diletantskog profesionalizma i arhitektonsko-urbanističke pogreške, koja je neispravljiva.“⁶⁴ Ne postoje bolje ocjene od ovih kojima bi se opisala provedba „urbane obnove“ središnjeg dijela grada. Ne samo da se u potpunosti odustalo od rekonstruiranja zgrade Prve štedionice, koja je u to doba bila simbol grada u gotovo istoj mjeri kao Tvrđava, već se novim interpolacijama, narušio izgled cjelokupnog središta grada i slobodno se može reći, izbrisalo kolektivno pamćenje svih Brođana. Referirajući se na uvodni dio ovog poglavlja, sve navedene postavke zaštite kulturne

⁶² UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 67.

⁶³ Klasije – francuski glacis – čistina, otuda "glasije", u vojničkom žargonu otvoreno polje ispred šanca tvrđavskog bedema ili prsoban

⁶⁴ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 79.-80.

baštine, nešto što možemo nazvati osnovama konzervatorskog posla, u Slavonskom Brodu nisu naišle na svoju publiku. Tako zgradu štedionice kao i mnoge druge zgrade u okolnim ulicama, o kojima će biti riječ u daljnjem tekstu, danas možemo promatrati samo na starim razglednicama i fotografijama.

Sama zgrada štedionice, završena 1924. godine, odisala je jednostavnošću i funkcionalnošću te se svojim neukrašenim i nerazmetljivim zidovima, savršeno uklapala u prevladavajući historicistički ambijent trga. Ono što ju je činilo posebnom, je bio veliki trokut na pročelju, ukrašen golemim likom boga trgovine Merkura u poluležećem položaju naslonjenom na korintski stup (v. sliku 48). Zgrada je pretrpjela velika oštećenja u ratu, ali zbog svoje solidne gradnje, definitivno je mogla biti rekonstruirana.⁶⁵ Ono što je nastalo na mjestu štedionice teško je opisati i jednom pozitivnom riječi, a za negativne obujam ovog diplomskog rada naprosto je premalen. Zato ću se držati poznate poslovice: slika govori više od tisuću riječi. (v. slike 49, 50 i 51).

Istočni blok zgrada središnjeg gradskog trga također je proživio loše dane u Drugom svjetskom ratu, ali i nakon njega. Ipak, govoreći o obnovi, ne u tolikoj mjeri kao zapadni blok. Sjeverni dio istočnog bloka započinje s palačom Benčević, sagrađenom 1929./1930. godine u stilu češke moderne s naglaskom na neoplasticizam. Svojom elegancijom i jednostavnošću, zgrada se savršeno uklapa u ostatak trga te u velikoj mjeri poštuje ambijent u kojem se nalazi (v. sliku 52).⁶⁶ Problem ponovno leži u zaštiti naslijeđenog ambijenta, ali i puno dubljoj i kompliciranoj situaciji, jer ova zgrada zbog neriješenih imovinsko-pravnih odnosa već godinama nema funkciju te zapuštena (v. sliku 53)

Zgrada koja se s južne strane naslanja na palaču Benčević je tzv. *Crvena kuća*. U svojim je najslavnijim danima bila uz hotel *Central* i *Žutu kuću*, jedan od tri najpoznatija hotela u Slavonskom Brodu. Sama zgrada je skromnijeg arhitektonskog izraza, ali kao i susjedna palača Benčević, vrlo skladno se uklapa u ostatak trga. Najveće promjene koje je doživjela je proizvoljno postavljenje metalnih izloga u prizemlju umjesto do tada historicističkih otvora pravilnih proporcija (v. sliku 54).⁶⁷

Kada se govori o hotelima, važno je spomenuti hotel braće Benčević, koji se smjestio na mjestu koje danas više ne smatramo dijelom glavnog gradskog trga već Trga pobjede. Ipak, u vrijeme kada se počeo graditi pripadao je zajedničkoj plohi središnjeg trga s ostalim zgradama. Njegovom gradnjom prekinut je pogled koji se preko glavnog trga pružao sve do

⁶⁵ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 82.

⁶⁶ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 88.

⁶⁷ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 88.-91.

tzv. Sajmišta, danas Trga pobjede, čiji će urbani prostor biti obrađen nešto kasnije. Ono što karakterizira hotel je njegova nesretna sudbina od dana kada je započeta njegova gradnja pa sve do danas kada stoji kao još jedna od sramota središta Slavenskog Broda. Gradnja je započela prije Drugog svjetskog rata, ali zbog problema u unutrašnjem opremanju, hotel je završen tek 1961. godine pod imenom *Hotel Park* (v. slike 55, 56 i 57). A ono što danas stoji na njegovom mjestu, može se samo opisati kao još jedna u nizu "zaštićenih" zgrada, ali ne kao spomenika kulture, nego prirode, s obzirom na količinu raslinja s kojim je hotel okružen. Prema novinskom izvoru, hotel bi trebao uskoro početi živjeti bolje dane jer napokon se našao investitor koji je spreman uložiti u obnovu hotela u kojoj bi zadržao njegovu izvornu namjenu te geometriju i izgled pročelja. Za konačan sud, potrebno je pričekati završetak gradnje.⁶⁸

Zgrade koje su uz palaču Benčević i *Crvenu kuću* činile istočni blok središnjeg trga su zgrada gimnazije s gombaonom (v. sliku 58), nekadašnji hotel *Žuta kuća* (v. sliku 59), kuća Dimović – Palme, kuća Muravić – Schwendemann (v. sliku 60.), kuća Radosavljević – Golubić (v. sliku 61), Radosavljević – Šimić (v. sliku 62), nekoliko prizemnica skromije arhitekture te kao posljednja zgrada istočnog bloka s pogledom na Savu – kuća Scwendemann – Ackermann (v. sliku 63). Od svih navedenih, dijelom današnjeg trga nisu jedino kuća Radosavljević – Golubić te skromne prizemnice Baumeistera, Kohna, Latkovića, Lackovića i Popovića. Prizemnice su predstavljale zamor graditeljskih inicijativa na trgu, a i njihova funkcija poslovnih prostora nije tražila osobitu reprezentativnu arhitekturu. No, čak kao i takve, bolje su se uklapale u izgled trga od onog što se danas nalazi na njihovom mjestu – dugačka četverokatnica – „svjedok arhitektonskog ukusa socijalističkih neimara i preteča neboderizacijske demokratizacije središnjeg gradskog prostora...(v. sliku 64)“⁶⁹ Ipak, u slučaju prizemnica, razlozi za njihovim rušenjem, donekle su i opravdani, što zbog ratnih oštećenja, što zbog samog ne toliko reprezentativnog izgleda u odnosu na okolna zdanja, čime žal za porušenim zdanjima nije toliki kao u ranije navedenim primjercima. Ostale zgrade istočnog bloka, nepretencioznom i elegantnom arhitekturom, savršeno su se nadopunjavale sa svojim „susjedama“ preko puta. Naravno, njihove funkcije nakon rata su promjene te prilagođene potrebama suvremenog grada. Tako je zgrada gimnazije postala zgrada Strojarskog fakulteta i time zadržala svoju obrazovnu funkciju, dok su ostale zgrade, uglavnom zadržale svoj nekadašnji izgled, uz nadopune izlozima u prizemlju u slučaju trgovina te nešto promijenjenu strukturu u slučaju kafića. Postavlja se pitanje riječi

⁶⁸ Hotel Park, <http://www.glas-slavonije.hr/259323/4/Hotel-Park-imat-ce-kat-vise-40-soba-cetiri-kongresne-dvorane>, (pregledano 15. svibnja 2017.)

⁶⁹ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 133.

„uglavnom“ u prethodnoj rečenici. Naime, dok je većina zgrada zadržala svoj, približno, izvorni izgled, unatoč novim namjenama, dvije zgrade iz ovog bloka, ipak su kroz razdoblje nakon Drugog svjetskog rata prešle granice dobrog ukusa. Prvi slučaj je zgrade tzv. *Žute kuće* – simbola zlatnog doba Broda na Savi. Građena 1886., svoj nepromijenjeni oblik uspjela je zadržati sve do adaptacije koju je izveo građevinar Gjuro Šimić moderniziravši prizemlje pročelne strane s velikim ostakljenima, koja su u potpunosti dokinula pravilnu rizalitu razdiobu cjelokupne zgrade. Drugi problem s kojim se zgrada bori kao i mnoge njezine suvremenice, je nebriga i zapuštenost.⁷⁰ Jedva preživjevši Šimićeve adaptacije iz poslijeratnog razdoblja, zgrada u novom tisućljeću dobiva novo ruho u obliku u potpunosti ostakljenog prizemlja PVC stolarijom čiji se vrhunac neukusa može doživjeti u kasnim noćnim satima, kada prostor dobiva i svjetlosnu dimenziju

Veliki gubitak za izgled trga predstavljala je i kuća Radoslavljević – Šimić, izgrađena 1873. u neorenesansnom stilu - srušena 1944. godine u bombardiranju.⁷¹ Svojom ljepotom parirala je svim okolnim zgradama, a njezin reprezentativni udvojeni prozor s balkonom na proširenom rizalitu prema uglu, vrlo elegantno i dostojanstveno uvodio je šetača s prostora trga u ulicu Ante Starčevića. Njezino mjesto dugo godina je stajalo neupražnjeno, sve do 2006. kada se gradi hotel *Savus* (v. slike 65 i 66). Uspoređi li se interpolacija hotela s nekim drugim provedenim rješenjima tijekom obnove, slobodno se može reći da se projekt izgradnje hotela ubraja među bolje izvedbe. Ipak, njegovim nastankom još jednom je umanjena ambijentalna vrijednost trga.

Posljednja zgrada u pregledu urbane obnove glavnog trga je dvokatnica uglovnica Schwendemann – Ackerman, zidana između 1935. i 1937. godine. Prema riječima stručnjaka, svojom nižerazrednom arhitekturom nije pridonijela cjelokupnom izgledu trga. Obnova nakon rata nije bila potrebna jer je zgrada u potpunosti ostala sačuvana.

Na kraju ovog podnaslova o urbanoj obnovi trga, kada se sve zbroji i oduzme, može se zaključiti da obnova iznjedrila više loših nego dobrih odluka. Pronaći odgovore o razlozima takvog pristupa obrani najvažnijeg dijela grada, gotovo je nemoguće. Baveći se ovom temom, kroz razgovor i ispitivanje mišljenja ljudi, nailazi se na veliki žal za gradom s fotografija i razglednica. Saznavši da su se za obnovu grada javljali sporadični pokušaji obnove grada kakav je nekada bio, i to od strane istinskih stručnjaka, žal je još i veći. Naime, Institut za povijest umjetnosti iz Zagreba, izradio je 1997. godine Konzervatorsko-urbanističku studiju i program obnove i uređenja glavnog gradskog trga uključujući i okolni prostor s parkom

⁷⁰ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 43.

⁷¹ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 126.

Klasije, prema kojoj bi se parku vratio nekadašnji izgled uklanjanjem postojećih cesta. Studija je, između ostalog, uključivala i izradu replike već spomenute kuće Radoslavljević – Šimić. Brodski konzervatorski odjel odbacio je bilo kakvu mogućnost ostvarivanja te studije iz do sada još uvijek neobjašnjenih razloga.⁷² Samim time, proizvoljna gradnja na glavnom gradskom trgu, nastavila se i u narednim godinama.

Uređenjem trga iz 2003. godine ublažila se heterogenost njegove arhitekture stvaranjem nove jedinstvene plohe popločene kvadratnim granitnim pločama u dvije boje i dvije veličine. Donesena su i hortikulturalna rješenja sađenjem 16 hrastovih stabala na predtrgu, a najveći dio trga predviđen je za promenu. (v. slike 67, 68 i 69)⁷³

3.3.2. Šetalište braće Radića

Šetalište braće Radića od velikog je značenja za Slavonski Brod i Brođane. Tijekom povijesti, nepredvidiva rijeka Sava često puta je uzrokovala velike probleme stanovnicima koji su živjeli uz njezinu obalu. Unatoč tome, uvijek su se iznova vraćali obali i najljepšem pogledu u gradu. Počeci šetališta sežu u 1802. i 1806. godinu, kada započinje utvrđivanje nasipa. 1877. godine obala biva utvrđena kamenom, a 1878. dovršena je gradnja paralelne ceste uz Savu koja je do kraja stoljeća uglavnom služila za istovar građevinskog materijala dopremljenog rijekom Savom. Šetalište je prvo nosilo ime generala Antuna Mollinaryja, zapovjednika Uprave hrvatsko-slavonske Vojne granice, u znak zahvalnosti za izvedene radove. Tek 1912. godine asfaltiranjem i postavljanjem ograde, šetalište dobiva današnju funkciju. Glavno obilježje šetališta iz tog vremena, zasigurno je ukusna i solidna ograda od lijevanog željeza – tzv. gelenderi. Nakon Drugog svjetskog rata (1962./63.) ulica dobiva novi izgled modernog keja sa šetalištem, a gelenderi se uklanjaju (v. sliku 70)⁷⁴ U kratkim crtama, ovo potpoglavlje dat će pregled najljepših zdanja ove ulice zajedno s njezinim završetkom – Franjevačkim samostanom s Crkvom sv. Trojstva te vatrogasnim domom.

Zasigurno jedna od najljepših kuća je katnica Selinger – Kuhner (v. sliku 71), koja se odmah naslanja na uglovcu Schwendemann i o čijem nastanku gotovo da nema arhivskih podataka. Svojim se izgledom ističe u usporedbi s drugim zgradama u toj ulici, naročito s raskošnim pročeljem za koje se smatra da je jedno od najljepših u Slavonskom Brodu. Nakon

⁷² Konzervatorsko-urbanistička studija i program obnove i uređenja Trga Ivane Brlić Mažuranić u Slavonskom Brodu. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1997., <https://www.ipu.hr/article/hr/449/arhiva-istrazivanja>, (pregledano 15. svibnja 2017.)

⁷³ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 9.

⁷⁴ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2011: 7.-8.

1945., u njoj je bila Kapetanija pristaništa⁷⁵, a danas je prenamijenjena u hotel i zadržala je svoj izvorni oblik. Ostatak ulice ne ističe se arhitektonskim zdanjima vrijednih spomena. Kada se uspoređi njezin izgled prije i nakon Drugog svjetskog rata, vidljivo je da su mnoge kuće stradale u bombardiranjima, a na njihovim mjestima sagrađene su vrlo jednostavne, prizemnice ili katnice skromnog arhitektonskog izraza. No važno je spomenuti da su se u toj ulici nalazile neke od najstarijih kuća u Slavonskom Brodu, čija je povijesna vrijednost neprocjenjiva. Premda su iz rata izašle neoštećene, nisu preživjele sustavnu nebrigu i zanemarivanje u godinama koje su uslijedile. Na primjeru tih kuća, ali i drugih koje ću navesti na idućim stranicama, dobiva se dojam da gradske vlasti ignoriraju te građevine do trenutka rušenja, tako da mogu mirne duše reći da je obnova neisplativa i prodati zemljište nekom investitoru, koji jedva čeka izgraditi novu ostakljenu stambenu ili poslovnu zgradu.

Završetak Šetališta obilježen je Trgom sv. Trojstva na kojem se nalazi istoimena crkva, Franjevački samostan te zgrada Magistrata (danas Muzej Brodskog Posavlja). Svaka od tih građevina pripada drugačijem stilskom razdoblju – crkva monumentalnog baroka iz 18. stoljeća (v. sliku 72), skromni klasicizam građanske kuće Magistrata s prijeloma 18./19. stoljeća (v. sliku 73) te kasni historicizam Vatrogasnog doma u tzv. Rundbogen stilu s početka 20. stoljeća (v. sliku 74). Premda različite, zgrade čine skladan prostor trga, koji se smatra jednim od najznačajnijih urbanističkih zahvata u tom dijelu Hrvatske.⁷⁶ U Drugom svjetskom ratu sve tri zgrade pretrpjele su znatna oštećenja, ali uspješnim rekonstruiranjem vraćen im je izvorni izgled. Danas osnovni problem tog prostora predstavlja zgrada Vatrogasnog doma čije trenutno stanje zahtjeva pozornost konzervatorskih stručnjaka, kako bi joj se vratio nekadašnji izgled.

3.3.3. Ulica Ante Starčevića

Ulica Ante Starčevića nekoliko je puta u povijesti mijenjala ime. Prvi naziv za ulicu bio je Srednja ulica ili *Mittel-Gasse*. Nakon toga, još je dva puta mijenjala ime (Školska i Banska ulica) do konačnog naziva Ulice Ante Starčevića ili kako ju popularno Brođani vole zvati – „Pijana ulica“. Tijekom 19. i prve polovine 20. stoljeća Starčevićeva je često puta nazivana i Gospodskom ulicom (*Herrn-Gasse*), jer u njoj se su nalazile palače bogatih brodskih posjednika i trgovaca: Radoslavljevića, Ferića, Horvata, Kohna, Lorschyja, Pachanyja i mnogih drugih.⁷⁷ Samim time, ulica je nekada imala visoku reprezentativnu i

⁷⁵ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2011: 12.

⁷⁶ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2009: 59.

⁷⁷ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2008: 8.

ambijentalnu vrijednost, koja se uslijed ratnih razaranja i kasnijih loših izgradnji, s vremenom, gotovo u potpunosti izgubila. Većim dijelom, ulica je zadržala svoj izgled nakon Drugog svjetskog rata jer nijedna zgrada nije pretrpjela značajnija oštećenja. Najveći problem koji se događa s njezinim ambijentom je nejasna vizija razvoja te ulice. Na prvi pogled, ulica je zbroj različitih stilova, gabarita, čudnih dogradnji, starije i novije gradnje, ruševnih zgrada, propalih i praznih prostora te je samim time teško shvatiti viziju i budući smjer uređenja ove ulice (v. sliku 75).

Prvi primjer je zgrada na kućnom broju 10. Na prvi pogled, izgled te građevine teško je definirati kao jedinstveno arhitektonsko djelo, već kao spoj nespojivog. Na tom mjestu, nekada su se nalazile tzv. kuće Dottermann sa svojim stambenim i poslovnim prostorima koji su se protezali dužinom od petnaestak metara.⁷⁸ Ni izgled tih kuća nije odavao arhitekturu znatne vrijednosti, a izgradnjom novog poslovnog centra oponašanjem izvornog izgleda, ta tradicija je nastavljena (v. sliku 76).

Krene li se ulicom od glavnog gradskog trga prema istoku, prva zgrada koja zaslužuje pozornost je zgrada Apolo kina Pavla Dimitrijevića, s lijepim secesijskim pročeljem i ostakljenim erkerom (v. sliku 77). Dvadesetih godina 20. stoljeća ta je zgrada predstavljala kulturno mjesto Broda na Savi. Odlazak u kino na nijeme kinematografske predstave uz pratnju žive glazbe klavira i violine predstavljao je svojevrsni ritual za cijelu obitelj.⁷⁹ U današnjoj zgradi nalazi se Crveni križ, a da je tu nekada bilo kino, podsjećaju samo panoji u prizemlju. Gubitkom funkcije kina, zgrada kao da je postala nevidljiva i beznačajna u gomili ugostiteljskih objekata, koji prevladavaju ovom ulicom (v. sliku 78). Sljedeća kuća, na kućnom broju 17, najstarija je kuća u Brodu. Potječe s početka 18. stoljeća te je samim time starija i od Tvrđave i Franjevačkog samostana. Srećom, ostala je sačuvana nakon rata, a i danas se nalazi u jako dobrom stanju zahvaljujući brizi njezinih vlasnika (v. sliku 79). Takve sreće nije bila kuća preko puta bliska po izgledu i starosti svojoj susjedi te je uslijed neodržavanja i nebrige dovedena u derutno stanje da bi na kraju bila i srušena do temelja. Na njezinom je mjestu danas staklena zgrada stambeno-poslovnog karaktera (v. slike 80 i 81).

U nastavku ulice nalazi se još nekoliko zgrada koje su u bombardiranju bile srušene, a zatim u nekim slučajevima obnovljene ili zamijenjene suvremenom arhitekturom, koja se više-manje uklapa u prostor. Kao i u slučaju Šetališta braće Radića, radi se o proizvoljnim rješenjima koja funkcioniraju jedino sama za sebe ili u teško zamjetnoj komunikaciji s

⁷⁸ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2008: 79.

⁷⁹ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2008: 19.

okolnim zgradama, a pogotovo ne s povijesnim ambijentom koji se nakon svih izmjena, gotovo i izgubio.

3.3.4. Ulica Matije Mesića

Sudbinu Ulice Ante Starčevića dijeli još jedna ulica, čiji se početak također nastavlja na glavni gradski trg. Prvo ime koje je ulica nosila je Razsol Gasse, a nazvana je tako jer su ju prvi naselili „razseljenici“ iz zapadnog dijela Broda, koji je porušen zbog početka gradnje nove Tvrđave. U njoj su se nalazile brojne radionice brodskih obrtnika i gostionice. Najpoznatije su bile *K janjetu*, *Tri gavrana*, *Sremac*, *Zlatni šaran*, *Kasina*, *Zlatni bunar* i mnoge druge.⁸⁰ Izgled ulice kakav je bio prije Drugog svjetskog rata, velikim dijelom je nepovratno izgubljen iz istih razloga kao i u Starčevićевой ulici. Obnova nakon rata donijela je različite prenamjene prostora, rušenja, suvremene izgradnje i pregradnje. Kao što je to bio slučaj i s prethodna tri gradska prostora, i ovdje se nailazi na mnoštvo primjera zgrada prepuštenih na milost i nemilost zuba vremena (v. slike 82 i 83).

Prva zgrada s lijeve strane, s pročeljem u secesijskom stilu, nekadašnji je hotel *K janjetu (Central)*. Zgrada je sagrađena 1909. godine te je odmah nakon gradnje postala vrlo popularno okupljalište tadašnje brodske elite. Sa svojim sadržajima hotel se tada mogao usporediti s mnogim poznatim europskim hotelima. Nakon rata, restoran hotela pretvoren je u menzu Sindikalnog vijeća radnika namještenika te samim time zgrada dobiva sasvim novu društvenu funkciju i važnost. Danas je i dalje dijelom u vlasništvu Sindikata, a dijelom u privatnom vlasništvu te poput mnogih drugih zgrada nije dovoljno prepoznata u radu konzervatorske službe (v. sliku 84). Još jedan primjer hotela i svratišta sudbinom sličan hotelu *Central*, nalazio se u nastavku na samom uglu Mesićeve i Ulice Ivana pl. Zajca. Otvoren 1884. godine, hotel i svratište *Tri gavrana* imao je veliki restoran, koja je služila kao dvorana za zabave, priredbe, čajanke, skupštine i sastanke. Dvorana je 1934. godine oslikana za veliku obrtničku zabavu, a autori su bili brodski slikari Antipov, Gruber i Schwendemann. Nakon rata, zgrada se predaje u društveno vlasništvo⁸¹, a tijekom godina izgubila je izvorni izgled. Danas se u njezinim prostorima dijelom nalazi trgovina odjećom, a dijelom ugostiteljski objekt (v. sliku 85). Na sljedećem kućnom broju, smještena je kuća Valdecky – Tichy – Pokas, o kojoj je malo poznatih arhivskih podataka⁸², ali dovoljan je samo jedan pogled na njezin današnji izgled da ju se smjesti u skupinu zaboravljenih građevina (v. sliku 86).

⁸⁰ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2010: 9.

⁸¹ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2010: 22.

⁸² UZELAC-SCHWENDEMANN, 2010: 25

Posljednje dvije građevine iz Ulice Matije Mesića koje je vrijedno spomenuti su zgrada Hrvatskog doma i kuća Heintzl. Gradnja prve započela je 1924. prema projektu nepoznatog arhitekta, a dovršena je 1925. godine. Prije i nakon rata, Hrvatski dom je bio mjesto kazališnih priredbi, skupova, koncerata i mnogih drugim manifestacija (v. sliku 87).⁸³ Danas dom stoji napušten i prazan, doduše nedavno restauriran, ali bez prave namjene. S druge strane, kuća Heintzl, koja se nalazi na kućnom broju 22, vrijedna je spomena iz drugog razloga. Ona predstavlja dobar primjer uspješne renovacije i očuvanja kulturne baštine. Danas je to najljepšija kuća u ulici iako je potpuno ravnog pročelja, a njezin značaj kao rijetkog primjera stegnute krajiške arhitekture, od iznimne je važnosti za povijest ovog kraja (v. sliku 88).⁸⁴

3.3.5. Ulica Petra Krešimira IV.

Ulica Petra Krešimira IV. nastala je 1780. godine, rušenjem sjevernog gradskog bedema i zatrpavanjem šančeva, pod nazivom Široki sokak (*Breite Strasse*). U prošlosti je nosila razna imena poput Franje Josipa, Ulica dr. Ante Trumbića, Kralja Aleksandra, Ante Pavelića, Omladinska (v. sliku 89). I premda danas nosi ime po kralju Petru Krešimiru IV., većina Brođana ju i dalje naziva *Široka ulica*.⁸⁵ Nakon Drugog svjetskog rata ulica je većinom zadržala svoj izvorni izgled, a najveća promjena u odnosu na nekadašnji izgled, dogodila se rušenjem Sinagoge, koja je do tada predstavljala svojevrsni simbol Širokog sokaka. Projekt za sinagogu izradio je tehničar Müller u maurskom stilu, a građevinske radove izveli su Hönigsberg i Deutsch iz Zagreba (v. sliku 90). Bombardiranjem 1941. Sinagoga biva uništena, a na njenom mjestu sagrađena je zgrada SDK, današnja FINA (v. sliku 91).⁸⁶ Od ostalih zgrada, treba spomenuti Knjigotiskaru i papirnicu Dušana Zdravkovića, izgrađenu 1915. godine u stilu secesije kao jedan od rijetkih primjera uspješnog restauriranja zgrade u čijim se prostorima danas nalazi banka (v. sliku 92)⁸⁷ kao i prvi neboder nastao 1958. godine (v. sliku 93).

3.3.6. Trg pobjede

Prostor Trga pobjede najvećim dijelom formira se početkom 20. stoljeća na području nekadašnjeg sajmišta. Činile su ga palače Till i Šimić, Koppova palača, zgrada Okružne

⁸³ UZELAC-SCHWENDEMANN, 2010: 32.-35.

⁸⁴ UZELAC-SVHWENDEMANN, 2010: 154.

⁸⁵ TOLDI, 1991: 108.

⁸⁶ TOLDI, 1991: 115.

⁸⁷ TOLDI, 1991: 117.

blagajne te mala gostiona *New York*, na čijem je mjestu današnja zgrada suda. Palače su najvećim dijelom građene u duhu secesije (v. slike 94 i 95)⁸⁸ i zajedno s parkom Klasije čine skladnu cjelinu. Pogled s prostora Sajmišta sezao je sve do glavnog gradskog trga, sve dok se nije izgrađen ranije spomenuti hotel *Park*, potom i cijeli blok zgrada u nastavku hotela. Time je ponovno otvoreni prostor parka zatvoren novim zdanjima što je u neku ruku i razumljivo jer nove funkcije grada zahtijevale su širenje urbanog središta. Većina zgrada ostala je srećom pošteđena većih ratnih oštećenja te se i danas nalazi u izvornom obliku i čeka bolje dane kako bi im pročelja bila restaurirana.

U nastavku Trga pobjede nekada se nalazio veliki park Jankomir s istoimenim hotelom i svratištem. Park je vodio sve do mađarske škole i željezničkog kolodvora. Nakon bombardiranja grada u Drugom svjetskom ratu svratište i hotel su srušeni, a područje je pretvoreno u industrijsko naselje Plavo polje.⁸⁹ U ratu je stradalo jedanaest modernih vila sagrađenih 1920ih godina na prostoru između Jankomira i tvrđave. U bombardiranju je uništena i zgrada Mađarske škole (v. sliku 96), izgrađena 1890. godine u doba mađarizacije i kada je svaka dio Vojne krajine morao imati školu za djecu mađarskih činovnika zaposlenih uglavnom na željeznici. Slomom Austrougarske školu počinje koristiti uprava željeznice za stanove službenika.⁹⁰

Zgradom Mađarske škole završava i ovaj pregled urbane obnove nakon Drugog svjetskog rata. Kroz najvažnije primjere arhitekture užeg gradskog središta prikazana je slika grada nekad i danas. Različiti problemi s kojima se grad susretao u poslijeratnoj obnovi, a ni danas ih nije lišen, nisu slučaj samo Slavenskog Broda, već i mnogih drugih gradova u Hrvatskoj. Moguće uzroke i rješenja takvog pristupa ponudit će sljedeće poglavlje rada.

⁸⁸ TOLDI, 1991: 205.-207.

⁸⁹ TOLDI, 1991: 210.

⁹⁰ TOLDI, 1991: 214.

4. Nebriga o kulturnoj baštini u Slavonskom Brodu

Poglavljem o nebrizi u Slavonskom Brodu nastojat će se dati kratki osvrt na prethodno poglavlje u kojemu su izneseni svi pozitivni i negativni ishodi urbane obnove nakon Drugog svjetskog rata. Prilikom pripreme diplomskog rada i sastavljanja njegove prvotne strukture, rad nije uključivao ovo posljednje poglavlje. No uvidjevši sve posljedice koje je rat donio uništavanjem najreprezentativnijih zgrada zlatnog doba Broda na Savi, a zatim i onog drugog rata koji se odvijao između zdravog razuma i ljudske nepromišljenosti prilikom obnove, a koji traje još i danas, bilo bi neodgovorno ne pokušati pronaći neke od razloga nebrige. Pri tome će se tekst referirati na stručne radove Borisa Morsana i Marka Sjekavice.

Jedan od mnogih problema koji se susreću u poslijeratnoj obnovi je uništavanje spomenika, koji su sagrađeni kao dio kulture prethodnog režima. Takav primjer kulturocida vidimo u slučaju zgrade Prve hrvatske štedionice i Sokolskog doma koji je jedno vrijeme nosio ime Ustaški dom. Na taj način, niječe se se identitet određene grupe kojoj spomenik pripada, jer prema riječima Sjekavice spomenici „nisu puki zbroj materijala od kojih su sastavljeni, nisu niti sama forma u kojoj su predstavljeni, ma kako impresivna i umjetnički vrijedna ona bila, oni po prirodi u sebi sadržavaju i dodatnu, ponekad vrlo tananu, memorijsku vrijednost koja osigurava kontinuiranje nekih dragocjenih i važnih poruka u budućnost čovjeka i njegove zajednice. Svojevrsna su dogradnja čovjekove memorije i instrumenti kolektivnog pamćenja zajednice.“⁹¹ Zbog toga ljudi koji osjećaju mržnju prema drugim kulturama, narodima, drugim riječima, identitetu drugačijih od sebe, su svjesni da uništavanjem spomenika brišu trag o postojanju svog "neprijatelja", jer kultura je ono što jesmo, ona je dio nas. Drugi način uništavanja kulturne baštine su namjerne devastacije uslijed gladi za profitom.⁹² Na mjestu nekadašnjih spomenika kulture nastaju garaže, shopping centri, ugostiteljski objekti, zbog pohlepe za novcem, a što se društvo dalje "razvija", to potreba za takvim objektima se povećava, a ljubav prema kulturnom nasljeđu smanjuje. Zato obnovi treba pristupiti s najvećim stupnjem opreza i studioznosti kako bi se spriječila daljnja uništavanja kolektivne memorije. „Obnovu uništene baštine treba shvatiti kao izazov. Kako razlučiti što želimo sačuvati, a što ćemo prepustiti nesretnoj sudbini, kako povući crtu između pamćenja i zaborava? Obnova mora biti studiozna kako bi osigurala zaštitu, izlječenje, rekonstrukciju, rehabilitaciju, resurekciju ugroženoga, oštećenoga i

⁹¹ SJEKAVICA, 2013: 57.

⁹² SJEKAVICA, 2013: 72.

uništenog identiteta. “Obnova je zapravo unošenje sadašnjosti u baštinu, sadašnjosti u prošlost; nužna intervencija uvjetovana nasilnim prekidom povijesnog kontinuiteta.”⁹³

Problemom, koji se također može uočiti u poslijeratnom razvoju Broda, bavi se i Boris Morsan u svom tekstu *Kako liječiti arhitekturu*. Autor arhitekturu novog doba opisuje kao poplavu primitivne i jeftine gradnje s mnoštvom površno projektiranih zgrada i malobrojnim umjetničkim djelima.⁹⁴ U današnje vrijeme sve je veće onečišćenje okoliša lošom arhitekturom što je vidljivo na primjeru brodske poslijeratne stambene arhitekture u užem gradskom središtu. Morsan to objašnjava na vrlo jednostavan način: „Loša arhitektura djeluje kao bilo koji ružni prizor, kao ružne slike s filmova ili televizije, ružni snovi ili neugodni doživljaji. Cijele zajednice izložene takvoj okolini prisiljene su živjeti s potisnutim nezadovoljstvom prema okolini. Prisiljeni su nositi slike koje su im neugodne jer nije angažiran bolji arhitekt, plaćen bolje osmišljen i dulje studirani projekt u kojemu bi se arhitekti međusobno više konzultirali, u kojemu bi uvjeti izgradnje bili napisani na temelju prostudiranoga idejnog rješenja, u kojemu se zbog nekakva interesa ne bi mijenjao projekt ili ugrađivao neodgovarajući građevni materijali itd.“⁹⁵ Upravo taj ružni prizor djeluje na svakog građanina koji danas prođe glavnim gradskim trgom ili bilo kojom okolnom ulicom. Svuda su prisutni ožiljci loših odluka, donesenih najčešće radi viših interesa, čime je arhitektura postala sredstvo bogaćenja sloja ljudi koji ne mare za povijesnu ili umjetničku vrijednost nekog ambijenta.

Postavlja se pitanje kako liječiti izliječiti takvu arhitekturu? Kako spriječiti daljnje bolesti arhitekture modernog društva? Svjetlo na kraju tunela jedino je moguće donošenjem novih zakona kojim će se arhitektura zaštititi kao umjetnička praksa i cjeloviti stvaralački proces, zatim boljom selekcijom arhitekata kojom bi se spriječilo da arhitekti slabijeg umjetničkog izraza ne izvršavaju više zadatke kojima nisu dorasli te konačno, podizanjem opće svijesti o važnosti kulturne baštine, prvenstveno kroz obrazovanje.⁹⁶ Upravo ovaj zadnji lijek već godinama kronično nedostaje hrvatskom društvu, a bez njega to svjetlo na kraju tunela i dalje će biti miljama daleko...

⁹³ SJEKAVICA, 2013: 72.

⁹⁴ MORSAN, 1994: 270.

⁹⁵ MORSAN, 1994: 280.

⁹⁶ MORSAN, 1994: 280.-281.

ZAKLJUČAK

*Sinoć sam prolazio gradskim ulicama.
Svjetiljke su žuto gorjele,
I nigdje nije bilo nikoga.
Padale su sitne zvjezdice:
Bijeli snjegovi.⁹⁷*

Slavonski Brod, grad na rijeci Savi, zapisao je povijest u svojim ulicama, trgovima, Samostanu i Tvrđavi – danas, nijemim svjedocima svih njegovih stradanja. I dalje, grad stoji ponosno na obali rijeke Save, koja ga je tijekom povijesti toliko puta učinila važnim u obrani ne samo vlastitih zidina već i velikog dijela Austrougarske, sa svim svojim ožiljcima vidljivim na svakom koraku središta grada. Upravo ti ožiljci te pokušaji njihova "izlječenja" bili su glavna tema ovog diplomskog rada.

Povijesni razvitak grada Broda oduvijek je bio uvjetovan njegovim važnim prometnim i geografskim položajem. Veliki dio svoje povijesti grad je služio tuđim vladarima te se razvijao u okviru vojnih utvrda, prvo utvrde Berislavića, a zatim Tvrđave – simbola današnjeg Broda. Postankom grada, proglašom cara Franje Josipa I. 1871. godine te gradnjom mosta i željeznice, grad je započeo svoj razvitak od blatnog "sokaka" do pravog industrijskog diva 20. stoljeća, kada njegovo zlatno doba prekidaju razaranja Drugog svjetskog rata. Kao jedan od najstradalijih gradova u Hrvatskoj, Brod je pretrpio nenadoknativa oštećenja te iz rata izlazi kao grad ruševina.

Obnova koja je slijedila promijenila je sliku grada kakvog se danas može još samo vidjeti na starim fotografijama i razglednicama. Neke od temeljnih konzervatorskih postavki aktivne zaštite graditeljskog nasljeđa, u slučaju Broda, vidljive su samo u tragovima. Puno je više negativnih i nepromišljenih projekata obnove koji su doveli do pada ambijentalne vrijednosti užeg gradskog središta. Gubitak tako velikog broja građevina od povijesnog i umjetničkog značenja doveo je do potpuno izmijenjene slike grada. U njemu sada prevladavaju razni stilovi i načini gradnje, koji ne komuniciraju sa svojom okolinom, a ponekad ni sa samima sobom. Gotovo da dolazi do paradoksa u kojemu zgrade iz 19. i s početka 20. stoljeća počinju biti u manjini i prestaju se uklapati u taj spoj nespojivog.

Razloga je mnogo: od socijalističke gradnje uvjetovane višim interesima do zabrinjavajuće sustavne nebrige o kulturnoj baštini. No nepravедno bi bilo pojedinačno okriviti nekoga, jer za takav odnos prema vlastitoj kulturi krivo je cjelokupno društvo. Zato je

⁹⁷ Dragutin Tadijanović, *Stope u snijegu*, Brod, Berislavićeva ulica 7, 18. studenoga 1921.

važno što više truditi se i obrazovati ljude te probuditi u njima osjećaj brige i ljubavi prema vlastitoj povijesti i kulturi, počevši od okoline u kojoj žive jer ljudi su ti koji čine grad.

Osnovni cilj ovog diplomskog rada bio je stvoriti sliku Slavenskog Broda u poslijeratnom razdoblju, ali kako se rad razvijao svakim novim pogledom na grad nekad i sad, javila se i želja da cilj dobije svoju višu razinu i možda nekome bude poticaj za nova istraživanja, koja bi uključivala i širu sliku grada, ali i potaknula mlađe generacije da zavole svoj grad i poštuju sva njegova povijesna razdoblja obnavljajući, a ne rušeći zidove.

POPIS ARHIVSKIH IZVORA I LITERATURE

Knjige i časopisi

ČALDAROVIĆ, O. (2010.) *Još jednom o „urbanoj obnovi“: o pojmovima i procesima obnove urbanog naslijeđa*, u: Kvartal: kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj VII (1-2), 70-76

ČIŽMEK, I. (2004.) *Značajke urbanističkog razvoja, prostorno planiranje i zaštita prostora*, u Brodsko-posavska županija: povijesno-kulturni pregled s identitetom današnjice , 79-87, Slavonski Brod, 2004.

JELIĆ, I. (2004.) *Brod i brodsko Posavlje kroz stoljeća*, u Brodsko-posavska županija: povijesno-kulturni pregled s identitetom današnjice , 29-30, Slavonski Brod, 2004.

KARAKAŠ-OBRADOV, M. (2006.) *Saveznička bombardiranja Slavenskog i Bosanskog Broda i okolnih mjesta tijekom Drugog svjetskog rata*, u Scrinia slavonica 6, 469-496

LAKIĆ, Z. *Graditeljstvo u Brodu na Savi/Slavenskom Brodu*, u dokumentima Državnog arhiva u Slavenskom Brodu u povodu 40. obljetnice osnivanja i rada DASB i tjedna arhiva u Slavenskom Brodu, katalog izložbe, Slavonski Brod, 1999.

LOZUK, J. (2004.) *Prapovijesno razdoblje u brodskom Posavlju*, u Brodsko-posavska županija: povijesno-kulturni pregled s identitetom današnjice , 17-18, Slavonski Brod, 2004.

MARASOVIĆ, T. (1985.) *Aktivni pristup graditeljskom naslijeđu*. Split, Društvo konzervatora Hrvatske, 1985.

MORSAN, B. (1994.) *Kako liječiti arhitekturu*, u Prostor 2 (3-4), 269-284

SJEKAVICA, M. (2013.) *Sustavno uništavanje baštine: prema pojmu kulturocida/heritocida*, u: Informatica museologica, Vol.43 No.1-4 Veljača 2013., 57-75

ŠVERKO, ANA (2013.) *Razvijati i konzervirati: o važnosti strategije urbanističkog projektiranja za život povijesne gradske jezgre*, u: *Kvartal: kronika povijesti umjetnosti u Hrvatskoj* 10, ¾, 86-92

TOLDI, Z. (1989.) *Slavonski Brod mala povijesna fotomonografija* : u susret 750. godišnjici grada 1244 - 1994. [autori Ivanka Bunčić, Josip Lozuk, Zvonimir Toldi], Slavonski Brod, 1989.

TOLDI, Z. (1991.) *Brod na Savi : dva zlatna doba : 1244 – 1994*, mala povijesna fotomonografija : u susret 750. godišnjici grada 1244 – 1994, Slavonski Brod, 1991.

UZELAC-SCHWENDEMANN, S. (2005.) *Glavni gradski trg*, Slavonski Brod, 2005.

UZELAC-SCHWENDEMANN, S. (2008.) *Ulica Ante Starčevića u Slavonskom Brodu*, Slavonski Brod, 2008.

UZELAC-SCHWENDEMANN, S. (2010.) *Ulica Matije Mesića u Slavonskom Brodu*, Slavonski Brod, 2010.

UZELAC-SCHWENDEMANN, S. (2011.) *Šetalište braće Radića i Trg Svetog Trojstva u Slavonskom Brodu*, Slavonski Brod, 2011.

UZELAC-SCHWENDEMANN, S. (2009.) *Volim Brod*, fotomonografija, Slavonski Brod, 2009.

Internet izvori

Hotel Park, <http://www.glas-slavonije.hr/259323/4/Hotel-Park-imat-ce-kat-vise-40-soba-cetiri-kongresne-dvorane>, (pregledano 15. svibnja 2017.)

Konzervatorsko-urbanistička studija i program obnove i uređenja Trga Ivane Brlić Mažuranić u Slavonskom Brodu. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1997., autori: Zlatko Uzelac, Davorin Stepinac, <https://www.ipu.hr/article/hr/449/arhiva-istrazivanja> (pregledano 14. svibnja 2017.)

Ličanin Samaržija - domar "Prve hrvatske", <http://www.vrilo-mudrosti.hr/zanimljivosti/zanimljivosti2.htm> (pregledano 12. svibnja 2017.)

Razvoj Slavanskog Broda: primjer korištenja starih planova u geografskim istraživanjima, <http://www.geografija.hr/hrvatska/razvoj-slavanskog-broda-primjer-koristenja-starih-planova-u-geografskim-istrazivanjima/> (pregledano 14. svibnja 2017.)

Savezničko bombardiranje Hrvatske, <http://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/fotoekskluziv-saveznicko-bombardiranje-hrvatske-nikad-videne-snimke-iz-tajnih-arhiva-americke-vojske-ii.-dio/1194797/> (pregledano 12. svibnja 2017.)

SLIKOVNI PRILOZI

Slika 1. Porušeni most preko Save, 1941.

Slika 2. Bombardiranje Broda 1944. godine

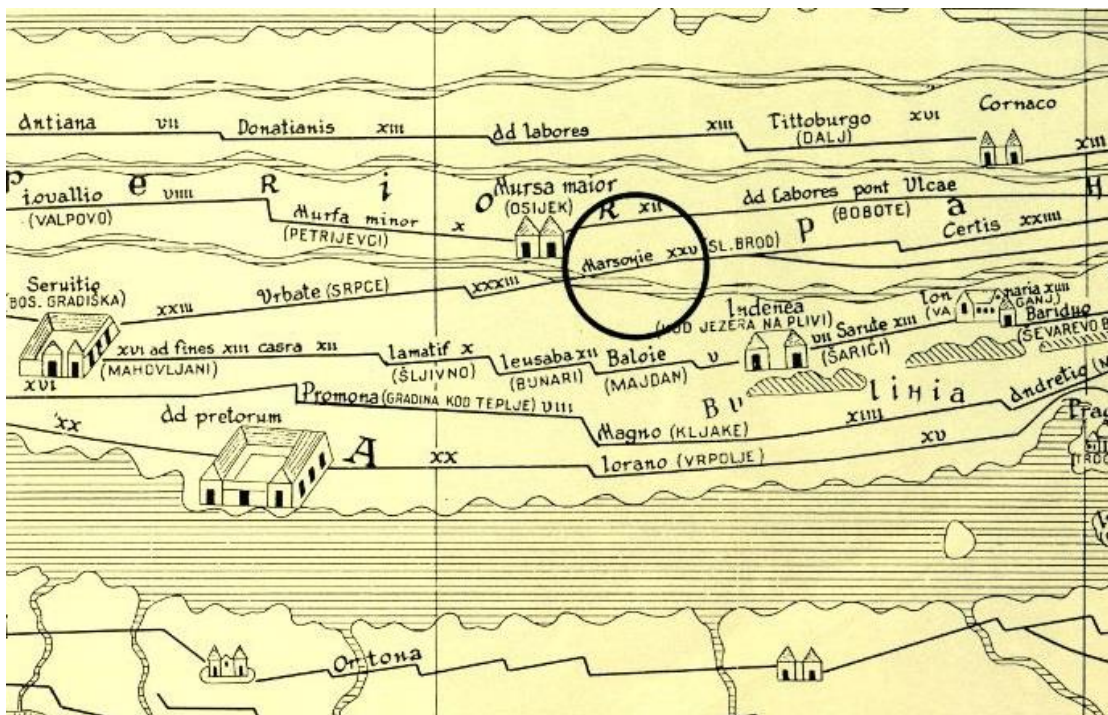
Slika 3 . Zgrada Prve hrvatske štedionice, 1944.

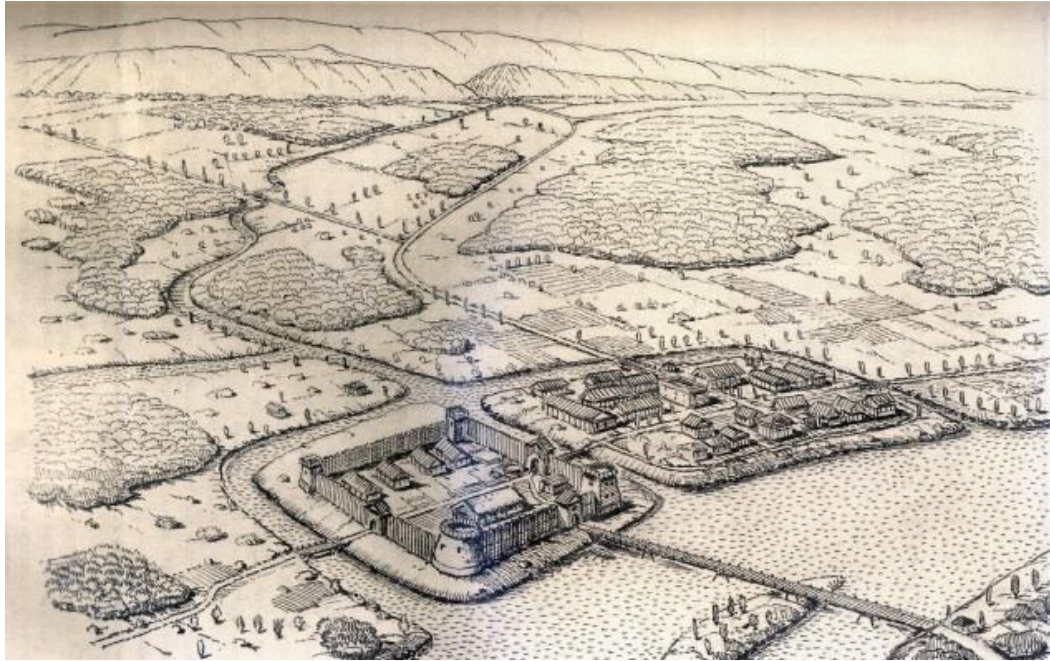
Slika 4. Ulazak Nijemaca u Slavonki Brod, 1941.

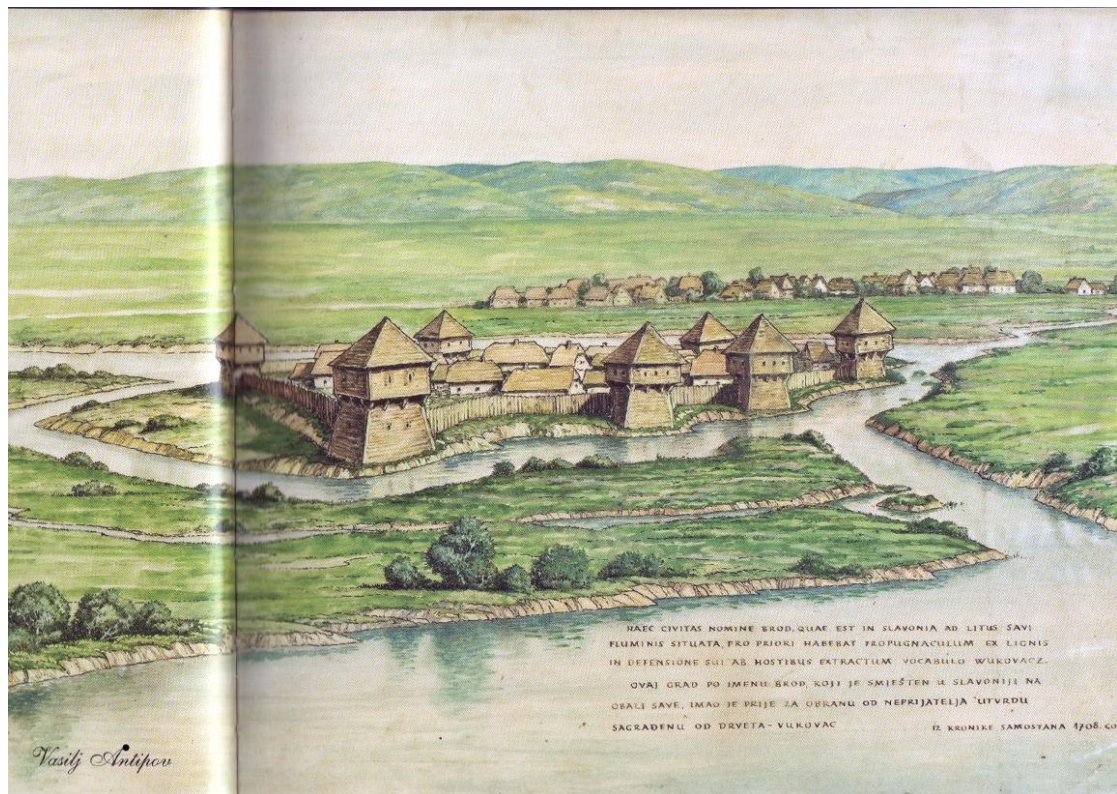
Slika 5. Brod nakon prolaska B-17, 1945.

Slika 6. Karta Tahula Pentingeriana, srednjovjekovna kopija rimske karte iz 2. stoljeća na kojoj je ucrtana Marsonia

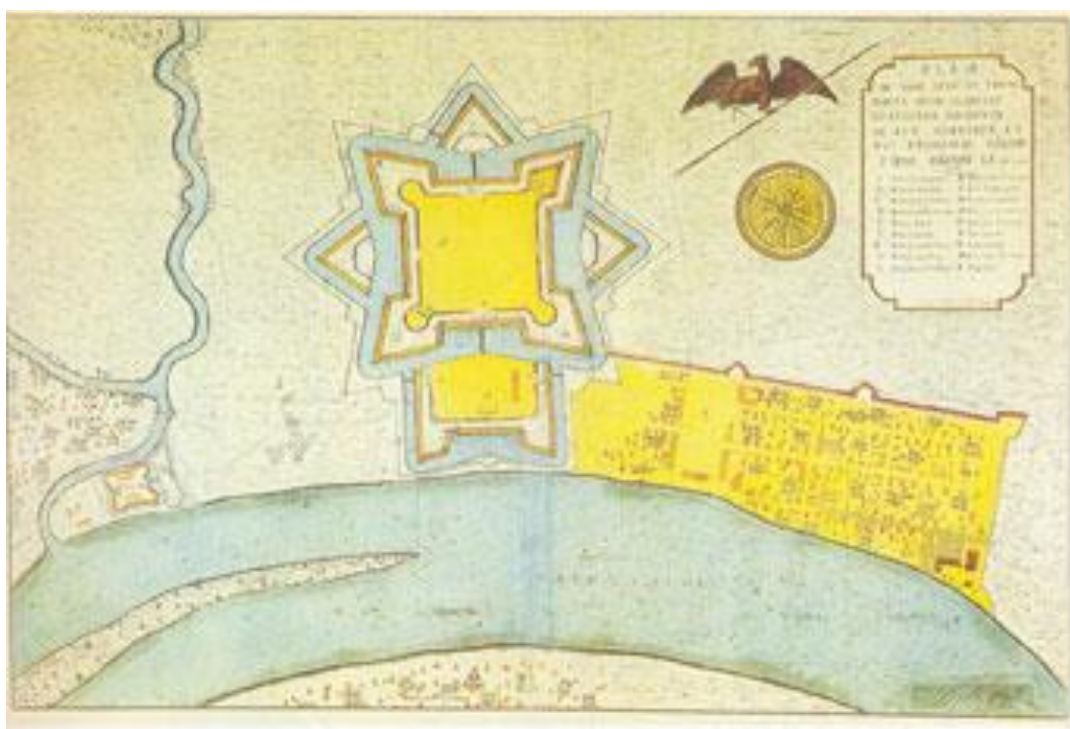
Slika 7. Rekonstrukcija rimske Marsonije iz 2. stoljeća

Slika 8. Vasilij Antipov: Rekonstrukcija tvrđave Vukovac

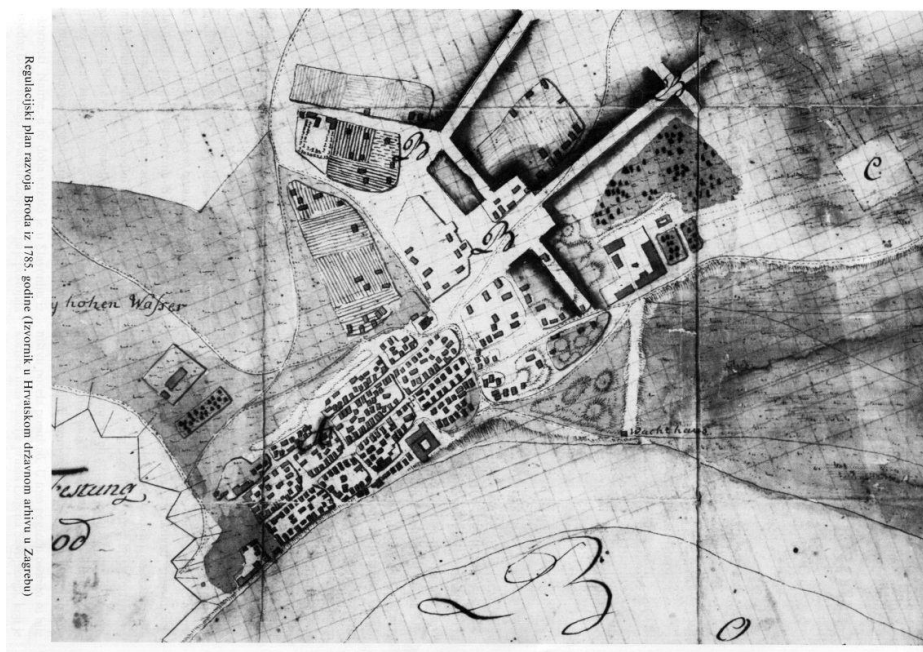
Slika 9. Vasij Antipov: Grad Brod i tvrđava Vukovac 1699.

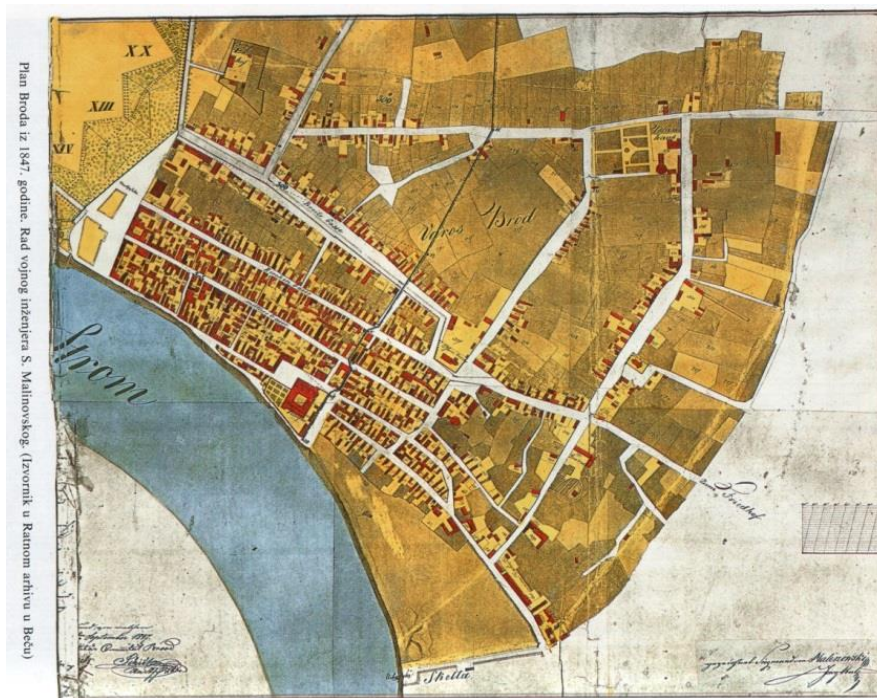
Slika 10. Plan S. Broda s projektom nove tvrđave iz 1715.g. Rad inženjera S. De Perrette. Lijevo se vidi stara tvrđava Mali Šamac i Gornja Varoš (izvornik u Ratnom arhivu u Beču)

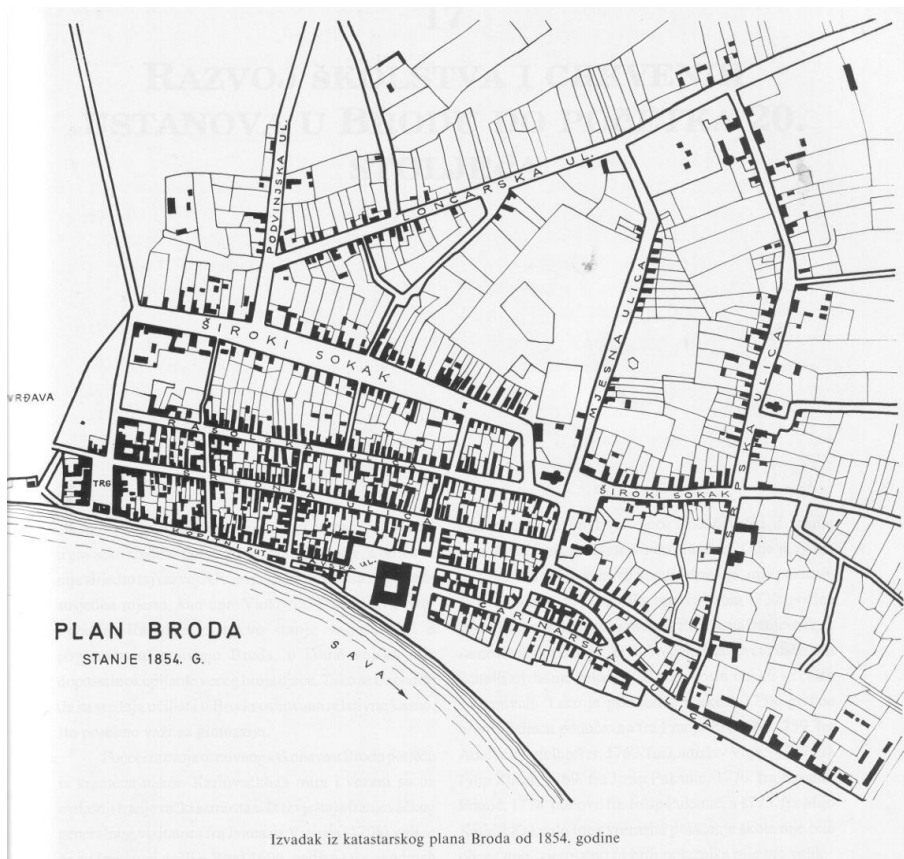
Slika 11. Prvi katastarski plan Broda iz 1780.godine na kojem je fokusiran glavni gradski trg sa klaonicom do Save, *Žutom kućom* po sredini trga i kapelicom sv. Stjepana izgrađenom 1754. godine

Slika 12. Katastarski plan razvoja Broda iz 1785. (Izvornik u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu)

Slika 13. Plan Broda iz 1847.

Slika 14. Katastarski plan Broda iz 1854.

Slika 15. Plan grada i tvrđave satnika J. Hoinya iz 1870. godine. Na trgu više nema mesnice i klaonice. Ostala je samo gostiona Žuta kuća, no i ona će izgorjeti osamdesetih godina. Grad se ubrzano širi prema sjeveru.

Slika 16. Glavni gradski trg 1901. godine.

Slika 17. Pogled na Slavonki Brod iz zraka, 2012.

Slika 18. Početak obnove, 1945.

Slika 19. Početak obnove, 1945.

Brod n./S. Nedeljni sajam, Wochenmarkt.

Slika 20. Glavni gradski trg. 1916.

Slika 21. Glavni gradski trg, 1917.

Slika 22. Glavni gradski trg, 1936.

Slika 23. Pogled na šetalište, s lijeve strane kuća D' Elia, 1938.

Slika 24. Kuća D' Elia 1936. godine

Slika 25. Kuća D' Elia, 1944.

Slika 26. Kuća D' Elia, 1944.

Slika 27. Godine 1953. na lokaciji bivše kuće D'Elia sagrađena je *Najlon bašća*, prema projektu Vjenceslava Richtera

Slika 28. *Najlon bašća*

Slika 29. Današnji prostor kuće D' Elia služi kao parkiralište.

Slika 30. Kuća obitelji Brlić

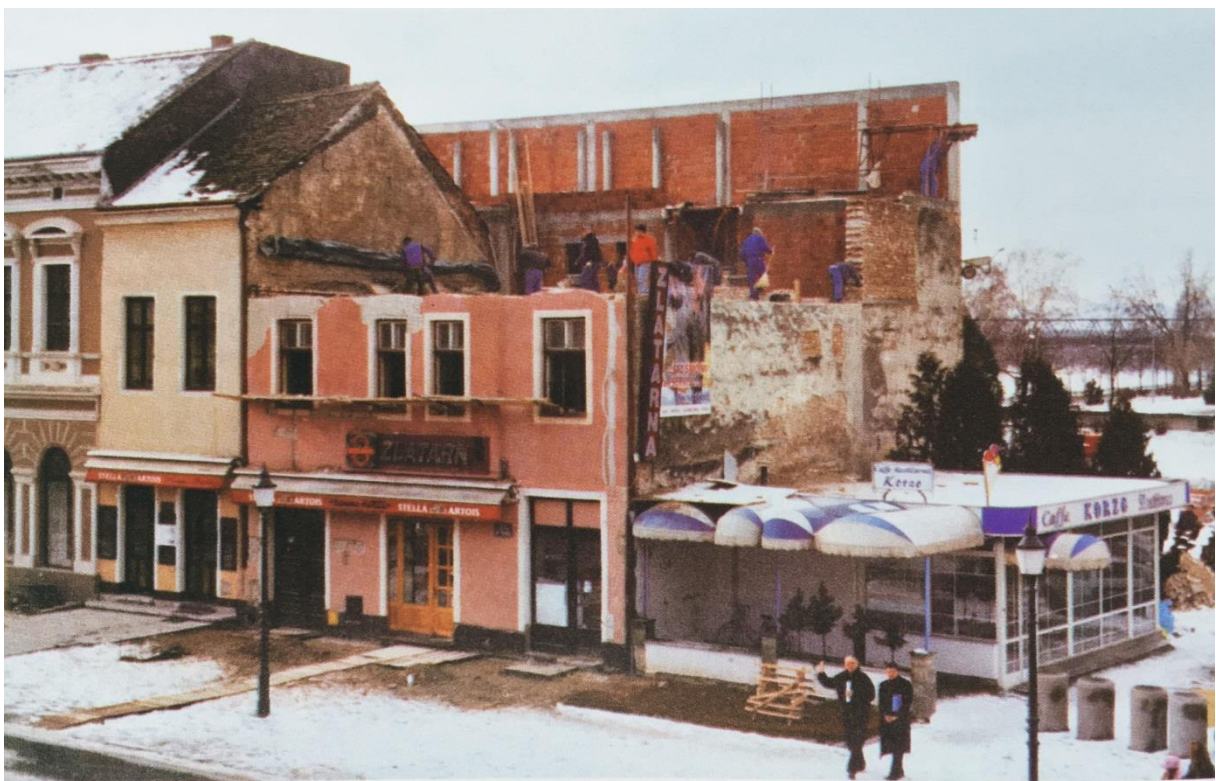
Slika 31. Kuća Naričević-Lončarević, Bauer-Kohn i palača Radoslavljević

Slika 32. Kuća Naričević-Lončarević, Bauer-Kohn i palača Radoslavljević

Slika 33. Kuća Bauer – Kohn 1944. godine.

Slika 34. Kuća Bauer – Kohn 2004. godine.

Slika 35. Jugozapadni blok zgrada na trgu 1939. godine.

Slika 36. Jugozapadni blok zgrada na trgu 2017. godine.

Slika 37. Palača Radoslavljević

Slika 38. Produženje Starčevićeve ulice

Slika 39. Agencijski trg s kućom Müller u prvom planu.

Slika 40. Današnji izgled Agencijskog trga (danas Trg S. Miletića).

Slika 41. Sokolski dom.

Slika 42. Pogled na nekadašnje mjesto Sokolskog doma. U pozadini Koncertna dvorana Ivane Brlić Mažuranić

Slika 43. Kuće Kohn – Rakasović – Lacković 1918. godine.

Slika 44. Kuće Kohn – Rakasović – Lacković 2017. godine.

Slika 45. Kohnova najamna prizemnica 1918. godine.

Slika 46. Kohnova najamna prizemnica 1992. godine.

Slika 47. Parkirališni prostor na mjestu Kohnove najamne prizemnice 2017. godine

Slika 48. Zgrada Prve hrvatske štedionice 1925. godine

Slika 49. Izgled trga nakon rušenja Prve hrvatske štedionice 1950. godine.

Slika 50. Izgled trga nakon izgradnje robne kuće *Vesna* na mjestu Prve hrvatske štedionice.

Slika 51. Izgled trga nakon Domovinskog rata.
(UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 83.)

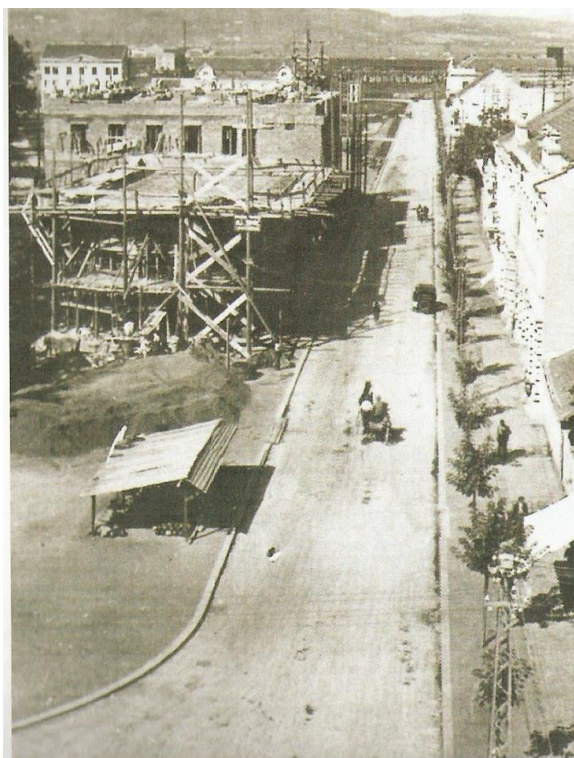
Slika 52. Benčevićeva uglovnica na glavnom trgu

Slika 53. Benčevićeva uglovnica na glavnom trgu 2017. godine

Slika 54. *Crvena kuća*

Slika 55. Gradnja *Hotela Park*.

Slika 56. *Hotel Park* 60ih godina.

Slika 57. Izgled nekadašnjeg *Hotela Park* danas.

Slika 58. Strojarski fakultet

Slika 59. *Žuta kuća*

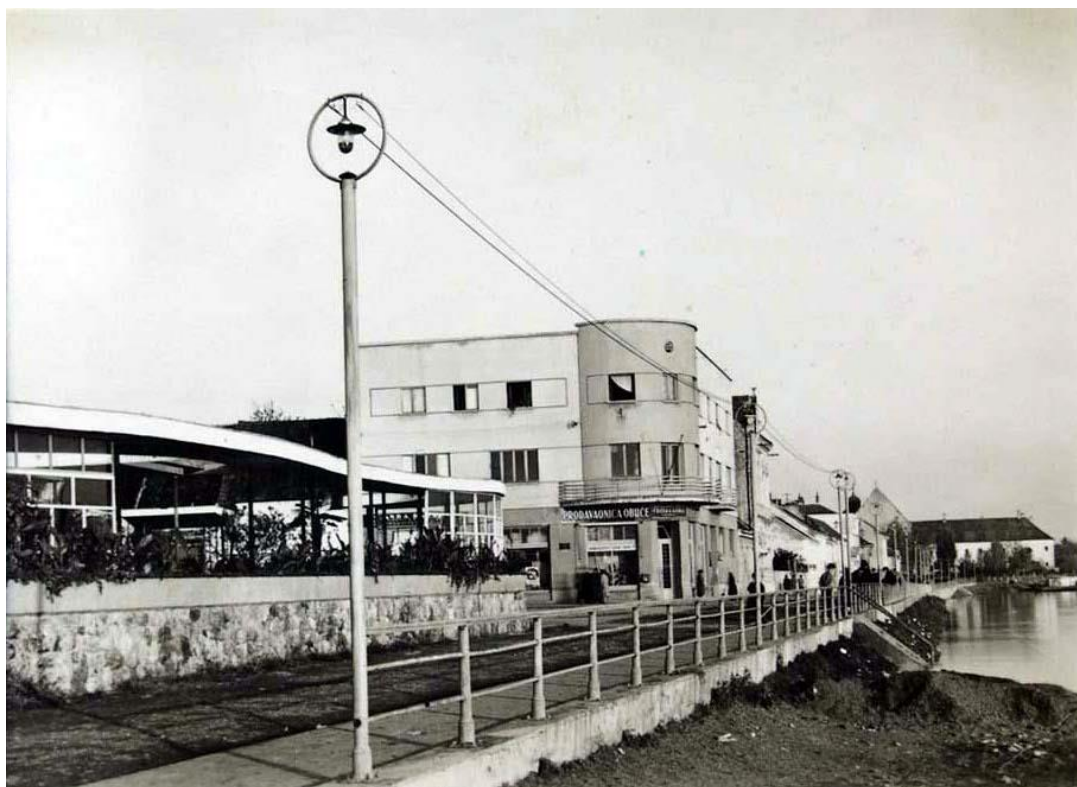
Slika 60. Kuća Dimović – Palme, kuća Muravić – Schwendemann

Slika 61. Kuća Radosavljević – Golubić

Slika 62. Kuća Radosavljević - Šimić

Slika 63. Kuća Schwendemann – Ackermann

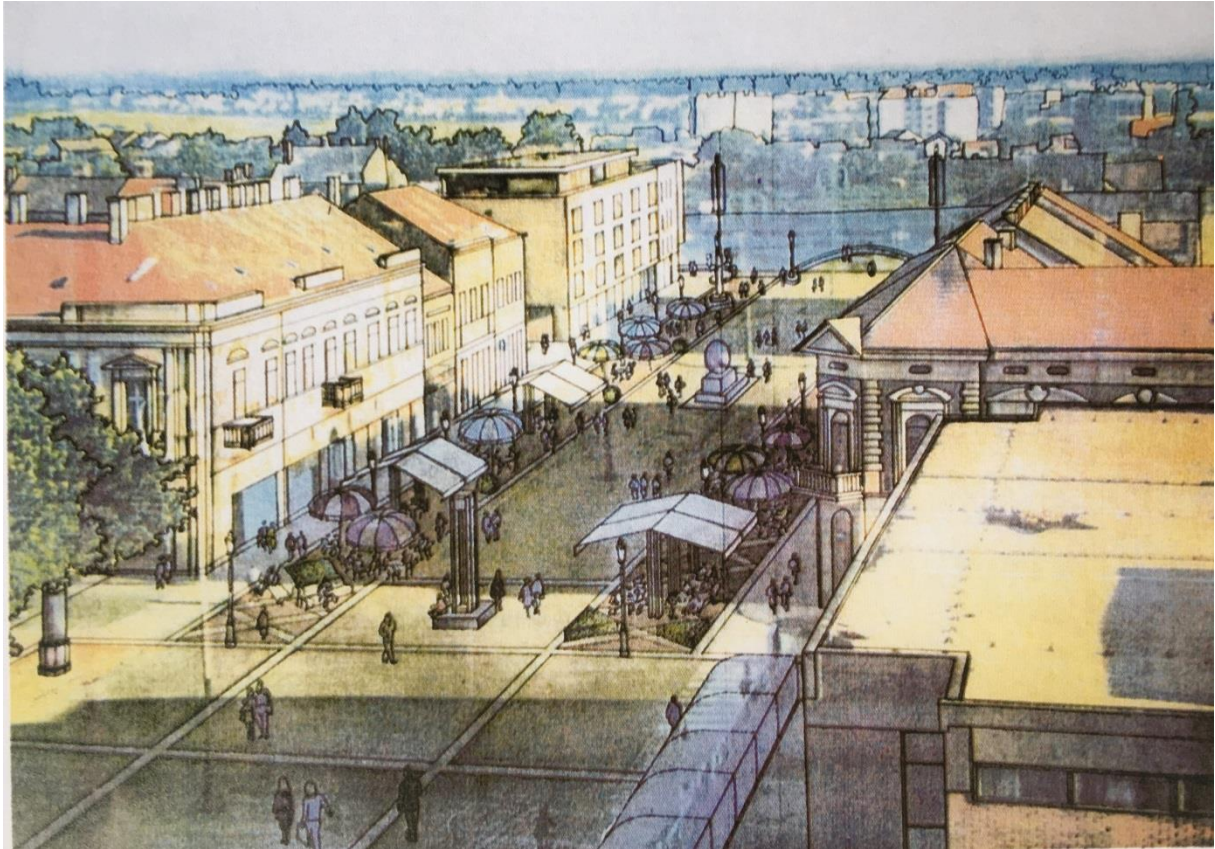
Slika 64. Stambene zgrade na trgu

Slika 65. Pogled s trga prema Ulici Ante Starčevića 1925. godine.

Slika 66. Pogled iz Ulice Ante Starčevića prema trgu 2017. godine. Hotel *Savus* s lijeve strane.

Slika 67. Idejno rješenje obnove plohe trga.

Slika 68. Pogled na sjevernu stranu trga.

Slika 69. Pogled na južnu stranu trga.

Slika 70. Šetalište braće Radića

Slika 71. Kuća Selinger – Kuhner

Slika 72. Crkva sv. Trojstva

Slika 73. Muzej Brodskog Posavlja

Slika 74. Vatrogasni dom

Slika 75. Ulica Ante Starčevića.

Slika 76. Kuće Dottermann.

Slika 77. Kino Apolo.

Slika 78. Današnji izgled kina.

Slika 79. Najstarija kuća u Slavonskom Brodu.

Slika 80. Kuća na broju 18.

Slika 81. Slika 80. Kuća na broju 18.

Slika 82. Ulica Matije Mesića na početku 20.stoljeća.

Slika 83. Ulica Matije Mesića danas.

Slika 84. Zgrada nekadašnjeg hotela *K janjetu (Central)*.

Slika 85. Zgrada nekadašnjeg hotela *Tri gavrana*.

Slika 86. Kuća Valdecky – Tichy – Pokas.

Slika 87. Hrvatski dom.

Slika 88. Kuća Heintzl

Slika 89. Ulica Franje Josipa.

Slika 90. Sinagoga

Slika 91. Zgrada FINE na nekadašnjem mjestu Sinagoge.

Slika 92. Knjigotiskara i papirnica Dušana Zdravkovića.

Slika 93. Prvi neboder u Slavenskom Brodu.

Slika 94. Bivše sajmište (danas Trg pobjede).

Slika 95. Trg pobjede. Zgrada Državnog arhiva u Slavonskom Brodu.

Slika 96. Zgrada mađarske škole.

Popis slikovnih priloga

Slika 1. Porušeni most preko Save, 1941.

(iz privatne zbirke Josipa Kecerina)

Slika 2. Bombardiranje Broda 1944.

(preuzeto s: <https://www.facebook.com/groups/226035254168137/photos/>)

Slika 3. Zgrada Prve hrvatske štedionice, 1944.

(preuzeto s: <http://www.vrilo-mudrosti.hr/zanimljivosti/zanimljivosti2.htm>)

Slika 4. Ulazak Nijemaca u Slavonski Brod, 1941.

(preuzeto s: <https://www.facebook.com/groups/226035254168137/photos/>)

Slika 5. Brod nakon prolaska B-17, 1945.

(preuzeto s <https://www.facebook.com/groups/226035254168137/photos/>)

Slika 6. Karta Tahula Pentingeriana, srednjovjekovna kopija rimske karte iz II stoljeća na kojoj je ucrtana Marsonia

(preuzeto s: http://www.splavari.com.hr/brod_zdravko/brod_do_1900.htm)

Slika 7. Slika 7. Rekonstrukcija rimske Marsonije iz 2. stoljeća

(preuzeto s: http://www.splavari.com.hr/brod_zdravko/brod_do_1900.htm)

Slika 8. Vasilj Antipov: Rekonstrukcija tvrđave Vukovac

(preuzeto s: http://www.splavari.com.hr/brod_zdravko/brod_do_1900.htm)

Slika 9. Vasilij: Grad Brod i tvrđava Vukovac 1699.

(preuzeto s: http://www.splavari.com.hr/brod_zdravko/brod_do_1900.htm)

Slika 10. Plan S. Broda s projektom nove tvrđave iz 1715.g

(preuzeto s: <http://www.geografija.hr/hrvatska/razvoj-slavonskog-broda-primjer-koristenja-starih-planova-u-geografskim-istrazivanjima/>)

Slika 11. Prvi katastarski plan Broda iz 1780.godine na kojem je fokusiran glavni gradski trg sa klaonicom do Save, Žutom kućom po sredini trga i kapelicom sv. Stjepana izgrađenom 1754. godine (UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 10.)

Slika 12. Katastarski plan razvoja Broda iz 1785. (Izvornik u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu)

(preuzeto s: http://www.splavari.com.hr/brod_zdravko/brod_do_1900.htm)

Slika 13. Plan Broda iz 1847.

(preuzeto s: http://www.splavari.com.hr/brod_zdravko/brod_do_1900.htm)

Slika 14. Katastarski plan Broda iz 1854.

(preuzeto s: http://www.splavari.com.hr/brod_zdravko/brod_do_1900.htm)

Slika 15. Plan grada i tvrđave satnika J. Hoinya iz 1870. godine. Na trgu više nema mesnice i klaonice. Ostala je samo gostiona Žuta kuća, no i ona će izgorjeti osamdesetih godina. Grad se ubrzano širi prema sjeveru. (UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 12.)

Slika 16. Glavni gradski trg 1901. godine. (UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 11.)

Slika 17. Pogled na Slavonski Brod iz zraka, 2012.

(preuzeto s: <https://www.facebook.com/groups/226035254168137/photos/>)

Slika 18. Početak obnove, 1945.

(preuzeto s: <https://www.facebook.com/groups/226035254168137/photos/>)

Slika 19. Početak obnove, 1945.

(preuzeto s: <https://www.facebook.com/groups/226035254168137/photos/>)

Slika 20. Glavni gradski trg, 1916.

(iz privatne zbirke Josipa Kecerina)

Slika 21. Glavni gradski trg, 1917.

(iz privatne zbirke Josipa Kecerina)

Slika 22. Glavni gradski trg, 1936.

(iz privatne zbirke Josipa Kecerina)

Slika 23. Pogled na šetalište, s lijeve strane kuća D' Elia, 1938.

(preuzeto s: http://www.splavari.com.hr/03_savska%20kronika-II%20rat-1990.htm)

Slika 24. Kuća D' Elia 1936. godine.

(preuzeto s: http://www.splavari.com.hr/03_savska%20kronika-II%20rat-1990.htm)

Slika 25. Kuća D' Elia, 1944.

(preuzeto s: http://www.splavari.com.hr/02_savska%20kronika%20I-II%20rat.htm)

Slika 26. Kuća D' Elia, 1944.

(preuzeto s: <https://www.facebook.com/groups/226035254168137/photos/>)

Slika 27. Godine 1953. na lokaciji bivše kuće D'Elia sagrađena je *Najlon bašća*, prema projektu Vjenceslava Richtera

(iz privatne zbirke Josipa Kecerina)

Slika 28. *Najlon bašća*

(iz privatne zbirke Josipa Kecerina)

Slika 29. Današnji prostor kuće D' Elia služi kao parkiralište.

(Snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 30. Kuća obitelji Brlić

(snimila I.T. 6.5.2017.)

Slika 31. Kuća Naričević - Lončarević, Bauer - Kohn i palača Radoslavljević

(UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 38.)

Slika 32. Kuća Naričević - Lončarević, Bauer - Kohn i palača Radoslavljević

(UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 41.)

Slika 33. Kuća Bauer – Kohn 1944. godine.

(UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 42.)

Slika 34. Kuća Bauer – Kohn 2004. godine.

(UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 42.)

Slika 35. Jugozapadni blok zgrada na trgu 1939. godine.

(UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 47.)

Slika 36. Jugozapadni blok zgrada na trgu 2017. godine.

(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 37. Palača Radoslavljević

(UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 45.)

Slika 38. Produženje Starčevićeve ulice

(UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 46.)

Slika 39. Agencijski trg s kućom Müller u prvom planu

(UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 55..)

Slika 40. Današnji izgled Agencijskog trga (danas Trg S. Miletića).

(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 41. Sokolski dom

(iz privatne zbirke Josipa Kecerina)

Slika 42. Pogled na nekadašnje mjesto Sokolskog doma. U pozadini Koncertna dvorana Ivane Brlić Mažuranić

(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 43. Kuće Kohn – Rakasović – Lacković 1918. godine.

(iz privatne zbirke Josipa Kecerina)

Slika 44. Kuće Kohn – Rakasović – Lacković 2017. godine.

(snimila I.T. 6.5.2017.)

Slika 45. Kohnova najamna prizemnica 1918. godine.

(UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 66.)

Slika 46. Kohnova najamna prizemnica 1992. godine.

(UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 69.)

Slika 47. Parkirališni prostor na mjestu Kohnove najamne prizemnice 2017. godine.

(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 48. Zgrada Prve hrvatske štedionice 1925. godine.
(iz privatne zbirke Josipa Kecerina)

Slika 49. Izgled trga nakon rušenja Prve hrvatske štedionice 1950. godine.
(iz privatne zbirke Josipa Kecerina)

Slika 50. Izgled trga nakon izgradnje robne kuće *Vesna* na mjestu Prve hrvatske štedionice.
(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 51. Izgled trga nakon izgradnje robne kuće *Vesna* na mjestu Prve hrvatske štedionice.
(UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 83.)

Slika 52. Benčevićeva uglovnica na glavnom trgu.
(iz privatne zbirke Josipa Kecerina)

Slika 53. Benčevićeva uglovnica na glavnom trgu 2017. godine.
(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 54. *Crvena kuća*.
(snimila I.T. 14.2..2017.)

Slika 55. Gradnja *Hotela Park*.
(preuzeto s: <https://www.facebook.com/groups/226035254168137/photos/>)

Slika 56. Pogled s terase *Hotela Park* 60ih godina.
(preuzeto s: <https://www.facebook.com/groups/226035254168137/photos/>)

Slika 57. Izgled nekadašnjeg *Hotela Park* danas.
(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 58. Strojarski fakultet.
(snimila I.T. 14.2.2017.)

Slika 59. *Žuta kuća*.
(snimila I.T. 14.2.2017.)

Slika 60. Kuća Dimović – Palme, kuća Muravić – Schwendemann.
(snimila I.T. 14.2.2017.)

Slika 61. Kuća Radosavljević – Golubić.
(snimila I.T. 14.2.2017.)

Slika 62. Kuća Radosavljević Šimić.
(UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 126.)

Slika 63. Kuća Schwendemann – Ackermann.
(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 64. Stambene zgrade na trgu
(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 65. Pogled s trga prema Ulici Ante Starčevića 1925. godine.

(UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 127.)

Slika 66. Pogled iz Ulice Ante Starčevića prema trgu 2017. godine. Hotel *Savus* s lijeve strane.

(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 67. Idejno rješenje obnove plohe trga.

(UZELAC-SCHWENDEMANN, 2005: 186.)

Slika 68. Pogled na sjevernu stranu trga.

(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 69. Pogled na južnu stranu trga.

(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 70. Šetalište braće Radića.

(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 71. Kuća Selinger – Kuhner.

(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 72. Crkva sv. Trojstva.

(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 73. Muzej Brodskog Posavlja.

(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 74. Vatrogasni dom.

(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 75. Ulica Ante Starčevića.

(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 76. Kuće Dottermann

(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 77. Apolo kino.

(preuzeto s <https://www.facebook.com/groups/226035254168137/photos/>)

Slika 78. Današnji izgled kina.

(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 79. Najstarija kuća u Slavonskom Brodu.

(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 80. Kuća na broju 18.

(preuzeto s <https://www.facebook.com/groups/226035254168137/photos/>)

Slika 81. Kuća na broju 18.

(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 82. Ulica Matije Mesića na početku 20.stoljeća.

(iz privatne zbirke Josipa Kecerina)

Slika 83. Ulica Matije Mesića danas.

(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 84. Zgrada nekadašnjeg hotela *K janjetu (Central)*.

(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 85. Zgrada nekadašnjeg hotel *Tri gavrana*.

(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 86. Slika 86. Kuća Valdecky – Tichy – Pokas.

(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 87. Hrvatski dom.

(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 88. Kuća Heintzl.

(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 89. Ulica Franje Josipa.

(preuzeto s <https://www.facebook.com/groups/226035254168137/photos/>)

Slika 90. Sinagoga

(preuzeto s <http://www.croportal.net/forum/slavonski-brod/slavonski-brod-slike-nekada-i-sada-42860/>)

Slika 91. Zgrada FINE na nekadašnjem mjestu Sinagoge.

(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 92. Knjigotiskara i papirnica Dušana Zdravkovića.

(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 93. Prvi neboder u Slavonskom Brodu.

(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 94. Bivše sajmište (danas Trg pobjede).

(iz privatne kolekcije Josipa Kecerina)

Slika 95. Trg pobjede. Zgrada Državnog arhiva u Slavonskom Brodu.

(snimila I.T. 6.6.2017.)

Slika 96. Zgrada mađarske škole.

(preuzeto s: <https://www.facebook.com/groups/226035254168137/photos/>)

SUMMARY

This master's thesis highlights the urban renewal of Slavonski Brod after the Second World War. The special emphasis is put on the main town square, Šetalište braće Radića, Ulica Ante Starčevića, Ulica Matije Mesića, Ulica Petra Krešimira IV and Trg pobjede. The paper offers a brief overview of town's history and urban development from its founding to the beginning of the Second World War. It also includes the definition of urban renewal and the description of its methods. The renewal encompasses all the most reputable buildings, showing their past and their present condition. The closing chapter is a critique of today's society, which has lost the sense of concern for the buildings of major historical and artistic significance.

Key words: urban renewal, Second World War, Slavonski Brod, cultural heritage, ambient value